

भेरीगंगा नगरपालिका
नगर कार्यपालिकाको कार्यालय
छिन्चु, सुर्खेत
कर्णाली प्रदेश, नेपाल

स्थानीय राजपत्र

खण्ड: ०६

संख्या: ०१

मिति: २०८०/१०/२३ गते

भाग-२

भेरीगंगा नगरपालिका

स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थाहरूका लागि खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता व्यवस्थापन सम्बन्धी निर्देशिका, २०८०

कार्यपालिका बैठकबाट स्वीकृत मिति: २०८०।१०।२९

प्रस्तावना: स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थामा अपर्याप्त र असुरक्षित खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छताका कारण गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्दा हुने प्रतिकूल असरहरूलाई नियन्त्रण गर्न वाञ्छनिय भएकोले, जनस्वास्थ्य सेवा ऐन, २०७५ को दफा ६४ र भेरीगंगा नगरपालिकाको स्वास्थ्य तथा सरसफाई ऐन २०७८ को परिच्छेद १३ को दफा ६३ ले दिएको अधिकार प्रयोग गरी मिति २०८०।१०।२९ को कार्यपालिका बैठकले भेरीगंगा नगरपालिकाका स्वास्थ्य संस्थाहरूका लागि खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता व्यवस्थापन सम्बन्धी निर्देशिका २०८० जारी गरी लागु गरिएको छ।

परिच्छेद १

प्रारम्भिक

१. संक्षिप्त नाम र प्रारम्भ:

यस निर्देशिकाको नाम “भेरीगंगा नगरपालिकाको स्वास्थ्य संस्थाहरूका लागि खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता व्यवस्थापन सम्बन्धी निर्देशिका २०८०” रहेको छ। यो निर्देशिका नगर कार्यपालिकाले स्वीकृत गरेको मिति देखि प्रारम्भ हुनेछ।

२. परिभाषा: विषय वा प्रसंगले अर्को अर्थ नलागेमा यस निर्देशिकामा:

- (क) “ऐन” भन्नाले जनस्वास्थ्य सेवा ऐन, २०७५ सम्भन्तुपर्छ ।
- (ख) “तह” भन्नाले संघ, प्रदेश र स्थानिय तह सम्भन्तुपर्छ ।
- (ग) “नगरपालिका” भन्नाले भेरीगंगा नगरपालिका सम्भन्तुपर्छ ।
- (घ) “नियमावली” भन्नाले जनस्वास्थ्य सेवा नियमावली, २०७७ सम्भन्तुपर्छ ।
- (ङ) “मन्त्रालय” भन्नाले नेपाल सरकारको स्वास्थ्य तथा जनसंख्या मन्त्रालय सम्भन्तुपर्छ ।
- (च) “वास” भन्नाले खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्भन्तुपर्छ ।
- (छ) “विभाग” भन्नाले मन्त्रालय अन्तर्गत रहेको स्वास्थ्य सेवा विभाग सम्भन्तुपर्छ ।

३. उद्देश्य: यस निर्देशिकाको उद्देश्य देहायबमोजिम रहेको छ ।

- (क) स्वास्थ्य संस्थाहरूमा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छताको आवश्यकता पहिचान गर्न सम्बन्धित निकायहरूलाई मद्दत गर्ने र सोही अनुरूप पहिचान गरिएका आवश्यकताबमोजिम पुरा नभएका आवश्यकता वा कमी कमजोरीमा सुधार गर्ने पक्षहरूको सम्बोधन गर्ने ।
- (ख) स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्दा हुनसक्ने संक्रमण रोकथाम तथा न्यूनिकरणका लागि मद्दत गर्ने र स्वास्थ्य संस्थाहरूमा गुणस्तरीय खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सेवा मार्फत पेशागत स्वास्थ्य सुरक्षामा सुधार गर्नुका साथै प्रभावकारी रूपमा सेवाग्राही केन्द्रित गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवा प्रदान गर्न मद्दत गर्ने ।
- (ग) स्वास्थ्यकर्मी, विरामी, विरामीका आफन्त, आगन्तुक तथा कुरुवाहरूलाई स्वास्थ्य सेवाको उपभोग गर्न सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धि व्यवहार सिक्न र अपनाउन प्रोत्साहित गर्ने ।
- (घ) समुदाय स्तरमा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धि असल व्यवहार अपनाउनकालागि प्रोत्साहित गर्ने ।

४. औचित्य:

स्वास्थ्य संस्थाहरूमा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी आवश्यक साबधानी नअपनाइएको खण्डमा ती संस्थाहरू संक्रामक रोगहरूको उच्च जोखिममा हुन सक्छन् । तसर्थ: नगरपालिकामा रहेका स्वास्थ्य संस्थाका लागि बढी जवाफदेही र संवेदनशिल तुल्याउनुका साथै अनुसूचि १ मा उल्लेख भएबमोजिमका स्वास्थ्य

संस्थाहरूमा हुनसक्ने रोगको जोखिम र उक्त रोगको रोकथामका उपायहरूका सम्बन्धमा सचेत बनाउन यो निर्देशिका आवश्यक रहेको छ ।

५. वास निर्देशिकाको लागि स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थाहरूको वर्गीकरण:

ऐन तथा नियमावलीमा तहगत व्यवस्था भएबमोजिमका स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थालाई अनुसूचि २ बमोजिमको वास निर्देशिकाका आधारमा अनुसूची ३ बमोजिम पाँच समुहमा वर्गीकरण गरिएको हुनुपर्नेछ ।

६. निर्देशिकाको कार्यान्वयन:

- (१) यस निर्देशिकाको कार्यान्वयन नगरपालिकाको स्वास्थ्य शाखाले गर्नेछ । नगरपालिकाको स्वास्थ्य शाखाको भूमिका तथा जिम्मेवारी अनुसूचि ४ मा उल्लेख भएबमोजिम हुनेछ ।
- (२) स्थानिय स्तरमा सरोकारवाला निकाय जस्तै स्वास्थ्यकर्मी, सेवाग्राही, सरसफाइकर्मी, समुदाय लगायतको यस निर्देशिका कार्यान्वयन गर्न महत्वपूर्ण भूमिका तथा जिम्मेवारी अनुसूचि ५ मा उल्लेख भएबमोजिम हुनेछ ।

७. स्वास्थ्य संस्थामा उपलब्ध सेवाका तह:

स्वास्थ्य संस्थामा उपलब्ध हुने खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी सेवा सुविधाको आधारमा स्वास्थ्य संस्थालाई अनुसूची ६ बमोजिम विभाजन गर्नुपर्नेछ ।

८. शब्दावली तथा परिभाषा:

यस निर्देशिकाका विभिन्न ठाउँमा विभिन्न प्रयोजनको लागि प्रयोग भएका शब्दावलीको अर्थ, सन्दर्भ एवं परिभाषा अनुसूची ७ मा उल्लेख भएबमोजिम हुनेछ ।

परिच्छेद २

स्वास्थ्य संस्थामा प्रयोग हुने पानी

९. पानीको उपलब्धता र पहुँचसम्बन्धी व्यवस्था:

- (१) स्वास्थ्य संस्थाहरूमा चौविसै घण्टा पानीको उपलब्धता हुनेगरी सुधारिएको पानीको श्रोतको व्यवस्था गरिएको हुनुपर्नेछ ।
- (२) सेवा प्रदान गर्ने इकाईहरू जस्तै विरामी जाँच्ने कोठा, प्रसुति कक्ष, प्रयोगशाला लगायतमा हात धुने स्थानमा प्रति मिनेट पाँच लिटर पानी सुचारु रूपमा आउने पानीको धारा (Hand Wash Basin) उपलब्ध हुनुपर्दछ र प्रयोगकर्ताको पहुँच तीस मिटर भित्रको दुरीमा हुनुपर्नेछ ।

- (३) प्रत्येक स्वास्थ्य संस्थामा पिउन, हातधुन, शौचालयमा प्रयोग गर्न, व्यक्तिगत सरसफाई खाना तयार गर्न, कपडा धुन, अन्य सरसफाई बगैचा र चिकित्सकीय प्रयोजनका लागि सबैको सहज पहुँच हुनेगरी नियमित रूपमा पानी उपलब्ध हुने स्थान र प्रयोग गर्ने सुविधा उपलब्ध हुनुपर्नेछ।
- (४) पानीका पाइपहरु पानी नियमितरूपमा आउने गरी जोडिएको हुनुपर्नेछ।
- (५) स्वास्थ्यकर्मी, अन्य कर्मचारी, विरामीका आफन्त, आगन्तुक, कुरुवाहरु (बालबालिका तथा अशक्त) का लागि प्रत्येक तल्लामा चौविसै घण्टा अनुसूची ८ मा उल्लेखित गुणस्तरको निर्देशिका पुरा गरेको खानेपानीको सुविधा उपलब्ध भएको हुनुपर्नेछ।
- (६) स्वास्थ्य संस्थामा पानीको प्राथमिक श्रोत अवरुद्ध भएको अवस्थामा पनि प्रयोग गर्न सकिने गरी सुधारीएको बैकल्पिक पानीको श्रोत उपलब्ध हुनुपर्नेछ।
- (७) स्वास्थ्य संस्थामा प्रयोग गरिने पानीको गुणस्तर सम्बन्धी निर्देशिका अनुसूची ९ बमोजिम हुनुपर्नेछ।

१०. पानीको परिमाण:

स्वास्थ्यकर्मी, कर्मचारी, विरामीका कुरुवाहरु तथा स्वास्थ्य संस्थामा पानी प्रयोग गर्ने प्रत्येक व्यक्तिहरूका लागि अनुसूची १० मा उल्लेख भएबमोजिमको परिमाणमा पानीको उपलब्धता सुनिश्चित हुनुपर्नेछ।

११. पानीको भण्डारण:

स्वास्थ्य संस्था परिसरमा स्वच्छ तथा सुरक्षित पानीको भण्डारणको व्यवस्था गरिएको हुनुपर्नेछ। पानी भण्डारण गर्ने ट्यांकीको क्षमता पानीको मुख्य वितरण प्रणाली अवरुद्ध भएको अवस्थामा समेत कमिमा दुई दिनसम्म पुग्ने गरी जगेडा गरिएको हुनुपर्नेछ। पानीको भण्डारण गर्ने स्थानलाई प्रदुषणबाट जोगाउनका लागि छोपेर राख्नुका साथै नियमित रूपमा सफा गर्ने व्यवस्था गरिएको हुनुपर्नेछ। भण्डारण गरिने ट्यांकीमा कुनै किसिमको चुहावट हुनुहुँदैन।

१२. पानीको गुणस्तर:

- (१) स्वास्थ्य संस्थामा व्यवस्था गरिएको खानेपानीको गुणस्तरले राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर निर्देशिका २०७९ बमोजिमको निर्देशिका पुरा गरेको हुनुपर्नेछ। यदि स्वास्थ्य संस्थामा जाको पानीको प्रयोग गरिएको खण्डमा यसले राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर निर्देशिका पुरा गरेको हुनुपर्नेछ। साथै ट्यांकरको पानीको लागि ट्यांकर निर्देशिकाको पालना गरेको हुनुपर्नेछ।

- (२) स्वास्थ्य संस्थाले उपलब्ध गराइएको खानेपानीको गुणस्तर सम्बन्धमा नगरपालिकाको खानेपानी गुणस्तर अनुगमन समिति तथा सम्बन्धित संस्थाले नियमित अनुगमन गर्नुपर्नेछ। अनुगमन गर्दा देहायबमोजिमका न्यूनतम गुणस्तर कायम गरेको हुनुपर्नेछ।
- (क) खानेपानीमा उपयुक्त क्लोरिन अवशेष (Free Residual Chlorine) आकस्मिक अवस्थामा (FRC 0.5 mg/L) वा कुनैपनि १०० मिलि नमुनामा ईकोलाई वा थर्मो टोलरेन्ट कोलीफर्म ब्याक्टेरिया नभएको र अन्य भौतिक/आर्सेनिक लगायतका रसायनिक तत्वहरु प्रचलित कानुन तथा विश्वस्वास्थ्य संगठनको निर्देशिकाको सीमाभित्र हुनुपर्दछ।
- (ख) सबै स्वास्थ्यकर्मी, कर्मचारी, विरामी र स्याहारकर्ताहरुको सहज पहुँचमा खानेपानीको व्यवस्था गरिएको हुनुपर्दछ साथै खानेपानीका संरचनाहरु बालबालिका तथा आपांगतामैत्री हुनुपर्दछ।
- (ग) पानीको आपूर्ति (वितरण) प्रणालीमा खानेपानी सुरक्षा योजना (Water Safety Plan) कार्यान्वयन हुनुपर्दछ र यो खानेपानीको गुणस्तर अनुगमन र प्रमाणिकरणको अभिन्न अंग हुनुपर्नेछ।
- (घ) स्वास्थ्य संस्थाले यस निर्देशिकाको पालना अनिवार्य रूपमा गर्नुपर्नेछ। निर्देशिकाको कार्यान्वयन भए नभएको सम्बन्धमा अनुगमन गर्न नगर-पालिकाको खानेपानी गुणस्तर अनुगमन समितिले गर्नुपर्दछ।
- (ङ) खानेपानीमा कुनै किसिमको स्वाद, गन्ध वा रंग हुनुहुँदैन।
- (३) खानेपानीको वितरण गर्ने बिन्दु (स्थान) र हात धुन तथा अन्य प्रयोजनका लागि पानीको श्रोत एउटै भएतापनि वितरण गर्ने बिन्दु (स्थान) फरक फरक हुनुपर्नेछ।
- (४) गुणस्तर पुरा नगरेको पानीलाई सरसफाई र कपडा धुने कामका लागि मात्र प्रयोग गरिनु पर्नेछ।
- (५) चिकित्सकीय प्रयोजनका लागि प्रयोग गरिने पानीको न्यूनतम गुणस्तर खानेपानीको गुणस्तर सरह हुनुपर्दछ वा कुनै अवस्था जस्तै हेमोडाईलाईसिस वा बालबालिकालाई नुहाउने कामका लागि जोखिम नहुने अर्थात् सो भन्दा उच्च गुणस्तरको हुनुपर्दछ। Pseudomonas, Aeruginosa, legionella, Cryptosporidium जस्ता शुष्म किटाणु पानीको निर्मूलिकरणका लागि प्रयोग गरिने क्लोरिन प्रतिरोधी हुने भएकोले प्रशोधनका लागि उपयुक्त विधि अपनाउनुपर्नेछ।

परिच्छेद ३

सरसफाई तथा स्वच्छता

१३. सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धि निर्देशिका: प्रत्येक स्वास्थ्य संस्थाले अनुसूची ११ मा उल्लेख भएबमोजिमको सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी निर्देशिका पालना गर्नुपर्नेछ।

१४. सुधारिएको शौचालय:

- (१) स्वास्थ्यकर्मीहरू, सरसफाई कर्मचारी, बिरामी, बिरामीका आफन्त, आगन्तुक, कुरुवाहरूका लागि स्वास्थ्य संस्थामा संचालनमा रहेको सुधारिएको र पहुँचयुक्त शौचालयको सुविधा उपलब्ध हुनुपर्नेछ।
- (२) स्वास्थ्य संस्थामा रहेका प्रयोगमैत्री शौचालयको सुविधा अनुसूची १२ बमोजिमको बालबालिका, लैङ्गिक तथा अपांगता मैत्री हुनुपर्नेछ।
- (३) स्वास्थ्य संस्थामा सुधारिएको शौचालयको सुविधाद्वारा गोपनीयता समेत सुनिश्चित गरिएको हुनुपर्नेछ। शौचालयमा ढोका हुनुपर्दछ र भित्रबाट एउटा चालिस इन्च उचाइमा र अर्को त्योभन्दा माथि एल ड्रपवाला राम्ररी लगाउन मिल्ने खालको चुकुल हुनुपर्नेछ।
- (४) स्वास्थ्य संस्थाको शौचालयमा प्रशस्त दोहोरो हावाको निकास हुने र जाली तथा बत्तीको राम्रो व्यवस्था भएको हुनुपर्नेछ।

१५. शौचालयको सरसफाई र सम्भार :

- (१) फोहरमैला, धुलो, मलमुत्र, किराफट्याँगा र पानी नजम्ने तवरले शौचालयमा सफा गरिएको हुनुपर्नेछ।
- (२) शौचालयमा अनिवार्य रूपमा सफाई सामग्रीहरू जस्तै साबुन, पानी, प्रदूषण नाशक रसायन, पुछ्ने कपडाहरू, सफा गर्ने ब्रस लगायत उपलब्ध हुनुपर्नेछ।
- (३) सधैँभरी सरसफाई गरिएको र संचालनमा रहेको सुनिश्चित गर्नका लागि नियमित सरसफाई तथा सम्भार तालिका अनिवार्य रूपमा बनाएको हुनुपर्नेछ। सम्पर्कमा रहेका सबै सतहमा संक्रमणनाशक रसायन (०.५ प्रतिशत क्लोरिन) द्वारा सफा गरिनुपर्छ र देखिने फोहरमैला र धुलो सफागर्न छुट्टै ब्रशको प्रयोग गर्नुपर्नेछ।
- (४) रगतका टाटाहरू अथवा शरीरबाट निस्केका ठोस/तरल पदार्थका लागि ०.५ प्रतिशत क्लोरिनद्वारा सफा गर्नुपर्नेछ।

- (५) सफाई गर्ने व्यक्तिले आफ्नो भुमिका र सफाइको महत्व बुझेको हुनुपर्दछ र प्रदूषण निवारण गर्ने भोल तयार गर्ने तरिका समेतका सरसफाई सम्बन्धी तालिम प्राप्त गरेको हुनुपर्नेछ। उक्त प्रयोजनका लागि आवश्यक पर्ने सफाइका पर्याप्त सामग्री र व्यक्तिगत सुरक्षा उपकरणहरू उपलब्ध गराईएको हुनुपर्नेछ।
- (६) सफाई गर्ने व्यक्तिको सुरक्षा सामग्रीमा कम्तीमा रबरको पञ्जा, रबरको बुट र पानी नछिर्ने एप्रोन समावेश गरेको हुनुपर्नेछ। अनुहारमा पर्नसक्ने सम्भाव्य जोखिम भएको अवस्थामा आँखाको सुरक्षाकालागि नाक र मुख छोपिने मास्क लगाउनु पर्नेछ।
- (७) शौचालय सधैँ सुचारु रहेको सुनिश्चित गर्नका लागि मर्मत सम्भारको प्रावधान राखिनु पर्नेछ।
- (८) शौचालयको संरचनाभित्र ठुलो प्वाल, चिरा वा चुहावट भएको हुनुहुँदैन।
- (९) शौचालयको प्रयोग गर्न अवरुद्ध नहुने तवरले सुनिश्चित गर्ने र अवरुद्ध भएमा तुरुन्त सम्भार गरिनु पर्नेछ।
- (१०) क्याबिन वा विरामीको नीजि शौचालय भएमा दैनिक कम्तीमा दुई पटक र संगोलको भए दैनिक कम्तीमा तीनपटक सफा गरिनु पर्नेछ।
- (११) स्वास्थ्य संस्थामा उपलब्ध हुने शौचालय अनिवार्य रूपमा दफा १५ मा उल्लिखित विशेषताका अतिरिक्त अनुसूची १३ बमोजिमका विशेषता हुनुपर्नेछ।

१६. स्वच्छता:

- (१) स्वास्थ्य संस्थाका सबै महत्वपूर्ण स्थानहरू जस्तै ओपिडी, आईपिडी, आकस्मिक कक्ष, प्रतिकालय, प्रयोगशाला, प्रसुति कक्ष र सबै शौचालयहरूमा साबुन पानीले हात धुने सुविधा अनिवार्य रूपमा उपलब्ध भएको हुनुपर्नेछ। हातको सरसफाइ सुविधा अन्तर्गत हात धुने वेसिन/स्टेशन (सिंक, ढकन भएको वाल्टी, साबुन पानी) र धारा तथा पानीको निकासको सुविधा व्यवस्था भएको हुनुपर्नेछ।
- (२) स्वास्थ्य संस्थामा बालबालिका तथा अशक्त व्यक्तिहरूको समेत पहुँचमा रहने गरी शौचालय वा प्रतिकालय गर्ने स्थान, प्रसुति कक्ष जस्ता स्थानहरूमा हात धुने सुविधा उपलब्ध हुनुपर्नेछ।

- (३) तेस्रो श्रेणी, दोस्रो श्रेणी र पहिलो श्रेणीका अस्पतालहरूमा स्वास्थ्यकर्मी, कर्मचारीहरू तथा बिरामीका लागि नुहाउने सुविधा (स्वास्थ्य संस्थाको सरसफाई सुविधास्थल भित्र वा छुट्टै भवनमा) उपलब्ध हुनुपर्नेछ।
- (४) स्वास्थ्य संस्थाभित्र अल्कोहलयुक्त हात सफा गर्ने रसायन (Alcohol Base Hand Sanitizer) बारम्बार संक्रमणरहित गर्न प्रयोग गर्न सकिने गरी सवैले देख्ने र प्रयोग गर्न मिल्ने तवरले राख्नुपर्नेछ, तर स्वास्थ्य संस्थामा फोहर वा प्रदूषित हातहरू सफा गर्न साबुन र पानीको अनिवार्य उपलब्धता हुनुपर्नेछ।
- (५) हातधुने स्थलहरू डिजिटल वा ०.५ प्रतिशत क्लोरिनले नियमित रूपमा सफा गर्नुपर्नेछ।
- (६) शल्यक्रिया कक्षमा सेन्सर वा कुहनाले खोले धारा (Elbow Tap) प्रयोग गर्नुपर्नेछ।

१७. स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन:

- (१) प्रत्येक तहका स्वास्थ्य संस्थाहरूबाट उत्सर्जन हुने फोहोरमैला व्यवस्थापन National Healthcare Waste Management Standards and Operating Procedures, 2020 बमोजिम हुनुपर्नेछ।
- (२) सहज स्थानमा रंगिन विन (स्पष्ट बुझिने चिन्ह र संकेत भएका फोहर राख्ने भाँडो) उपलब्ध गराइनुपर्नेछ।
- (३) हरेक वर्गका फोहरमैलालाई उपलब्ध संभाव्य सबैभन्दा सुरक्षित (नजलाउने विधी) अनुसार उपचार गरी व्यवस्थापन तथा विसर्जन गरिनुपर्नेछ। फोहोरमैला व्यवस्थापनका उचित विधिका सम्बन्धमा अनुसूची १४ बमोजिम हुनुपर्नेछ।
- (४) एउटा निर्दिष्ट फोहर संकलन स्थल जहाँ फोहरमैला सुरक्षित र प्रभावकारी ढंगले संकलन तथा विसर्जन गर्न मिल्ने गरी व्यवस्थापन गरिएको हुनु पर्नेछ।
- (५) स्वास्थ्य संस्थाको भुईँ र वातावरण अनियन्त्रित स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला रहित हुनुपर्नेछ।
- (६) कर्मचारीहरूसंग पर्याप्त फोहरमैला व्यवस्थापन उपकरण र व्यक्तिगत सुरक्षा उपकरण हुनुका साथै सुरक्षित रूपमा स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहर मैला संकलन गरी विसर्जन गर्ने तालिम प्रदान गरिएको हुनुपर्नेछ।

- (७) स्वास्थ्य संस्था प्रमुख, सम्बन्धित स्वास्थ्यकर्मीहरू, आधिकारिक व्यक्ति, स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन समितिका सदस्यहरू र सम्बन्धित पालिकाले स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहर व्यवस्थापनको जिम्मेवारी लिनुपर्नेछ।
- (८) स्वास्थ्य संस्था एवम् वरपरको वातावरणमा प्रदूषण प्रसारण नगर्ने गरी आकाशपानी र सतहको पानी सुरक्षित रूपमा विसर्जन गर्नुपर्नेछ।

१८. संक्रमण रोकथाम तथा नियन्त्रण:

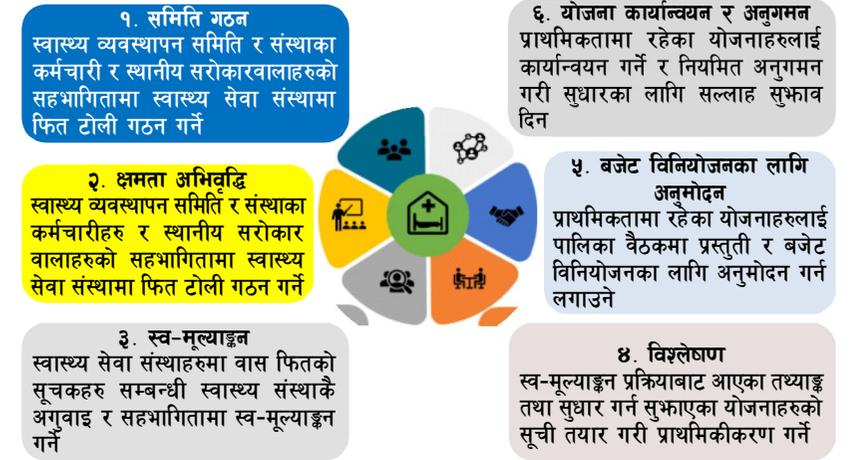
- (१) स्वास्थ्य संस्थामा कामगर्ने सेवा लिन आउने जुनसुकै व्यक्ति संक्रमणको जोखिममा हुने भएकोले संक्रमण रोकथाम सवैको जिम्मेवारी हुनेछ।
- (२) कर्मचारीहरू सही तरिकाले संक्रमण नियन्त्रण निर्देशिका अनुसारका सावधानीबारे प्रशिक्षित हुनुका साथै उनीहरूसंग पर्याप्त सफाई तथा संक्रमण रोकथाम उपकरण र व्यक्तिगत सुरक्षा उपकरण उपलब्ध हुनु पर्नेछ।
- (३) शैया, भुईँ, भित्ता, शौचालय, सावर, उपकरण र स्वास्थ्य संस्थाको भुईँ, धुलो, माटो, सफा र जिवाणुरहित भएको सुनिश्चित गर्न नियमित रूपमा सफाई र संक्रमणरहित गर्नुपर्नेछ।
- (४) आवश्यक अनुसार चिकित्सकीय उपकरणको सफाई र निर्मलीकरण (Sterlization) गर्नुपर्नेछ।
- (५) छुट्याइएका क्षेत्रहरूमा पर्याप्त संख्यामा अलग्गै शौचालय, सावर, लत्ताकपडा धुने स्थल र फोहरमैला विसर्जनको सुविधा हुनुपर्नेछ।
- (६) निर्दिष्ट परिवेश (जस्तै हैजाका बिरामीहरू एकट्याउँदा), दिसा वा वान्ता देखिएमा सो सफा गरी निसङ्क्रमिकरण (disinfection) गर्न आधा कप ०.५ प्रतिशत एक्टिभ क्लोरीन घोलको प्रयोग गर्नुपर्नेछ।
- (७) रगत मलमुत्र वान्ता वा शरीरबाट निक्कले तरल पदार्थ (Body fluid) ले प्रदूषित गरेको कुनैपनि ठाउँको तत्काल सफाई र निसङ्क्रमिकरण गर्नुपर्नेछ।
- (८) मैला भएको लत्ताकपडालाई अलग स्थानमा उपयुक्त भोलाहरूमा राख्नु पर्नेछ र कपडा धुने मेशीन प्रयोग गर्दा ६० देखि ९० डिग्रीसम्मको तापक्रममा Laundry Detergent को प्रयोग गरी गर्नुपर्दछ। यदि वासिड मेशिन नभएमा कपडाहरूलाई ठुलो भाडा/ड्रममा तातो पानी र साबुनको

घोलमा राखेर लट्टीको सहायताले चलाउदै सफा गर्ने साथै चलाउने क्रममा तातोपानी उछिटिन, पोखिनबाट बचाउनुपर्दछ । केहि समयपछि त्यो ठुलो भाडा/ड्रमलाई खालि गर्ने र तन्ना/कपडाहरूलाई ०.०५ प्रतिशत सोडियम हाइपोक्लोराइटमा ३० मिनेटसम्म ढुवाएर राख्ने । अन्तिममा सफा पानीले पखाल्ने र कपडालाई राम्रोसंग सुकाउने सम्भव भएसम्म घाममा सुकाउनुपर्नेछ ।

- (९) सफा भएको कपडालाई चिन्ह लगाइएको भोलाहरूमा अलग्गै भण्डारण र ओसारपसार गर्नुपर्नेछ ।
  - (१०) प्रत्येक विरामीको शरीरबाट निस्कने रगत वा तरल पदार्थद्वारा फोहर भएका शैयाहरू डसनाहरू र सिरानीहरू तत्काल सफा गर्नुपर्नेछ । अन्तरंग कक्षका शैयाहरू चार फिटको दुरीमा हुनुपर्नेछ ।
  - (११) प्रकोप भएको खण्डमा आवश्यक व्यक्तिगत संक्रमण नियन्त्रण अभ्यास बारे विरामीहरू र स्याहारकर्ताहरूलाई स्वास्थ्य संस्थामा आइपुगेको तिस मिनेटभित्रै पर्याप्त सल्लाह दिनुपर्नेछ ।
  - (१२) संक्रामक रोग सर्नबाट जोगिन शवहरूलाई उचित व्यवस्थापन गरिनु पर्नेछ ।
  - (१३) कुनैपनि परिवेशमा खुला दिसा एउटा गम्भीर जनस्वास्थ्य जोखिम भएकोले आवश्यक परेमा थप शौचालय निर्माण गर्ने र सरसफाई कर्मचारीको संख्या बढाउनुका अतिरिक्त उक्त स्वास्थ्य संस्थाले तत्काल सरसफाई सम्बन्धी सचेतना अभियान सञ्चालन गर्नुपर्नेछ ।
  - (१४) स्वास्थ्य संस्थाहरूले देहायबमोजिमका सावधानीहरू अपनाएर संक्रमणको रोकथाम गर्नुपर्नेछ ।
- (क) विरामीलाई छुनु अगाडि, विरामीलाई छोए पछि, विरामीको नजिकको कुनै सामान छोए पछि, विरामीलाई दिने कुनै उपचार सम्बन्धी कार्य गर्नु अगाडि विरामीको दिसा पिसाव वा अन्य फोहोर छुने जोखिम कार्य गरेपछि हात धुने निर्देशित चरणको पूर्ण प्रयोग गरेर ।
  - (ख) व्यक्तिगत सुरक्षाका साधन (पीपीई) जस्तै पञ्जा आँखाको सुरक्षार्थ चशमा, मास्क, एप्रोन लगाएर ।
  - (ग) उपयुक्त वातावरणीय सरसफाइ तथा फोहरमैला विसर्जन अभ्यास कायम राखेर ।

- (घ) धारिलो वस्तुबाट हुने चोटपटकको रोकथाम गरेर ।
- (ङ) शल्यक्रिया कक्ष/सघन उपचार कक्षमा विशेष सावधानी अपनाएर, जस्तै: जुत्ता र गाउन भित्रै प्रयोग गरेर, खाना सम्बन्धि विशेष सावधानी अपनाएर ।

१५. स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थाहरूका लागि खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता दिगो व्यवस्थापन कायम राख्न तल उल्लेख गरिएका ६ चरणहरू अवलम्बन गर्न सकिनेछ ।

१. समिति गठन:

पहिलो चरणमा स्वास्थ्य संस्थाको खानेपानी सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धि विविध, क्रियाकलाप, सरसफाई सामग्रीहरू व्यवस्थापन, स्वच्छता जोखिम विश्लेषण, योजना निर्माण, बजेट माग गर्ने, योजना कार्यान्वयन र मुल्याकन तथा अनुगमन गर्नका लागि स्वास्थ्य संस्था अन्तर्गत समिति गठन गरिनेछ । यो समितिमा निम्न अनुसारका पदाधिकारीहरू हुनेछन् ।

क्र. सं.	पद	जिम्मेवारीहरू
१	संरक्षक	<p>व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष वा अध्यक्षले तोकेको व्यक्ति</p> <ul style="list-style-type: none"> • Water and Sanitation for Health Facility Improvement Tool (WASH FIT) टोली गठन गर्ने • खानेपानी सरसफाई तथा स्वच्छता सेवा सुविधाहरूको अनुगमन तथा निरीक्षण, योजनाहरूको प्राथमिकता निर्धारण, कार्यान्वयन र सुपरिवेक्षण गर्ने • खानेपानी सरसफाई तथा स्वच्छतासेवा सुविधाहरूफोकल व्यक्ति नियुक्त गरी सुधार योजना कार्यान्वयन गर्नेसम्बन्धी कार्य गर्न फोकल व्यक्तिको नियुक्ति गर्ने • नियमित बैठकहरू सेट गरेर सुधार योजना अध्यावधिक गरेका दस्तावेजहरूको अभिलेख राख्ने • प्रभावकारी योजना सञ्चालनका लागि वित्तिय र कर्मचारी स्रोतहरू व्यवस्थापन गर्ने • विभिन्न सरोकारवालाहरू र साभेदार संस्थाहरूसँग समन्वय गर्ने • स्वास्थ्य संस्थाहरूको खानेपानी सरसफाई तथा स्वच्छता सेवासुविधाहरूको सुधारकालागि बजेटको सुनिश्चिता गर्ने । • WASH FIT समितिकासदस्यहरूलाई स्वास्थ्य संस्थाको खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी जानकारी भएनभएको सुनिश्चित गर्ने, नभएकाहरूका लागि तालिममा सहभागी गराउने व्यवस्था गर्ने • खानेपानी सरसफाई तथा स्वच्छताका सामग्रीहरूको खरिद, भण्डारण तथा प्रयोग भएका सामग्रीहरूको मौज्जात राख्ने व्यवस्था मिलाउने तथा सुपरिवेक्षण गर्ने • WASH Focal Person का क्रियाकलापहरूको नियमित अनुगमन गर्ने र आवश्यक सहयोग सुभाब दिने

क्र. सं.	पद	जिम्मेवारीहरू
२	संयोजक	<p>स्वास्थ्य संस्था प्रमुख</p> <ul style="list-style-type: none"> • नियमित समयको अन्तरालमा WASH FIT को मुल्यांकन सञ्चालन गर्ने • टोलीका सदस्यहरूसँग समन्वय गरि सुधार योजना विकास गर्ने • आवश्यक WASH उपकरण तथा आपूर्तिको पर्याप्त उपलब्धताकोसुनिश्चित गर्ने • नियमित बैठक सञ्चालन गर्ने र WASH FIT मा भएको प्रगति बारे जानकारी तथा अद्यावधिक गर्ने • कार्यान्वयन भएका समग्र गतिविधिहरू प्रत्यक्ष रूपमा निरीक्षण गर्ने • समयमै अद्यावधिक र सुधार योजना बारे अध्यक्षलाई जानकारी गर्ने • बैठकको माईनुट र अन्य प्रगति प्रतिवेदन तयार र संकलन गर्ने • आवश्यक अनुगमन फारामहरू र जिम्मेवार व्यक्ति तयार गर्ने • स्वास्थ्य संस्थामा सरसफाई सामग्री भएनभएको सुनिश्चित गर्ने • सेवाग्राहीहरू आउने कक्षमा खानेपानी सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धि सन्देशमलुक पर्चा, पोष्टर, फ्लप चार्ट जस्ता सामग्रीहरू प्रदर्शन वा प्रवर्द्धन गर्ने
३	सदस्य	<p>खानेपानी, सरसफाई स्वच्छताको प्राविधिक,</p> <ul style="list-style-type: none"> • खानेपानीमा आउने समस्याहरू समाधान गर्न पहल गर्ने • आवश्यकता अनुसार र वार्षिक रूपमा ४ पटक पानीको परीक्षण गर्ने • पानीको परीक्षण रिपोर्टबारे तत्काल जानकारी गराउने • नियमित पानी भण्डारण, पानी भण्डार गर्ने ढुमको अवलोकन गर्ने • क्लोरिनको मात्रा आवश्यकता अनुसार भएनभएको सुनिश्चित गर्ने

क्र. सं.	पद	जिम्मेवारीहरू
४	सदस्य महिला स्वास्थ्य स्वयम्सेविका	<ul style="list-style-type: none"> WASH को मूल्याङ्कन र WASH योजना तयारीको प्रक्रियामा सक्रिय सहभागी जनाउने कार्यान्वयनको लागि WASH FIT लक्षित व्यक्तिसंग नियमित समन्वयमा बस्ने र बैठकमा नियमित सक्रिय सहभागी हुने स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउने समयमा व्यक्तिगत सुरक्षा सामग्रीहरू सहि समयमा र सहि तरिकाले लगाउने समुदायमा WASH सम्बन्धी जनचेतना जगाउने मासिक बैठकमा सरसफाई सम्बन्धि कार्यक्रमहरू संचालन गर्ने स्वास्थ्य संस्थाबाट वितरण गरेको WASH सुचना, पोष्टर आदि समुदायको पहुच हुने स्थानमा राख्ने वा टाँस्ने
५	सदस्य कार्यालय सहयोगी	<ul style="list-style-type: none"> नियमित कार्यालय सरसफाई गर्ने नियमित रूपमा सरसफाई सामग्री र सरसफाई कार्यको रेकर्ड राख्ने WASH का मुल्यांकन र योजना तयारी प्रक्रियामा भाग लिने योजनाहरू कार्यान्वयन गर्नको लागि WASH Focal Person संग नियमित समन्वय गर्ने WASH focal Person लाई सरसफाई सामग्रीहरूको अद्यावधि गर्ने उचित तरिकाले फोहोर व्यवस्थापन अभ्यासहरू पालना गर्ने । जस्तै फोहोरका प्रकृति अनुसार स्रोतमै फोहोर छुट्याउने, विनहरू नियमित सफा राख्ने, फोहोर प्रकृति अनुसार फोहोर निष्काशन गर्ने दैनिक रूपमा सरसफाई गर्ने, नियमित रूपमा पानी ट्याङ्की सफा गर्ने र खानेपानीको लागि आवश्यक मात्रमा क्लोरिन मिलाउने फोहोर नियम अनुरूप राम्रोसंग प्रशोधन गर्ने र विषर्जन गर्ने जोखिम र गैरजोखिम दुवै फोहोरलाई उचित तरिकाले व्यवस्थापन गर्ने

क्र. सं.	पद	जिम्मेवारीहरू
		<ul style="list-style-type: none"> फोहोर व्यवस्थापन गर्ने प्रविधिहरू बारे सिक्ने र उचित तरिकाले संचालन गर्ने साथै उचित तवरले सरसफाई गर्ने
६	सदस्य सचिव वास फोकल व्यक्ति	<ul style="list-style-type: none"> नियमित बैठक संचालन गर्ने खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता विषयमा निर्णय भएका विषयमा कार्यान्वयन गर्न सहजिकरण गर्ने

२. क्षमता अभिवृद्धि :

स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धि कार्य गर्ने कार्यदलको लागि वार्षिक कार्यक्रममा खानेपानी सरसफाई सम्बन्धि तालिमहरू उपलब्ध गराउन सक्नेछ । उदाहरणका लागि :

- स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छताको राष्ट्रिय मापदण्ड, नीति नियमहरू
- आपतकालिन अवस्थामा स्वास्थ्य संस्थाको सरसफाई, स्वच्छता सम्बन्धि व्यक्तिगत व्यवहारहरू,
- स्वास्थ्य संस्थाबाट उत्पादन हुने फोहोरहरूको व्यवस्थापन सम्बन्धमा
- स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी र सरसफाई सुधारका लागि औजार (वासफिटर WASH-FIT) जस्ता स्व:मुल्याकन गर्ने सम्बन्धमा तालिम ।

३. स्व:मुल्याकन :

स्व:मुल्याकन चरण सबैभन्दा महत्वपूर्ण चरण हो । यस चरणमा नै स्वास्थ्य संस्थाका लागि खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छताक तत्वहरूमा के, कहाँ र किन सुधार गर्नु पर्छ, भन्ने सुचकहरू प्राप्त हुन्छन् । स्वास्थ्य संस्थाले दिने सेवाको गुणस्तरमा सुधार ल्याउनका लागि स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छताको व्यवहारमा सुधार कायम गर्न अति आवश्यक छ । यसले गर्दा स्वास्थ्य संस्थामा कार्यरत कर्मचारीको मनोबलस्थिर राखी कार्यमा सुधार गरी संस्थाले दिने सेवामा गुणस्तर कायम गर्न सकिन्छ । स्वास्थ्य सेवा संस्थाहरूमा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता तत्वहरूको मुल्याकन गर्नका लागि WASH FIT वा अन्य कुनै विधिको सहायताबाट गर्न सकिनेछ ।

४. विप्लेषण :

स्वास्थ्य संस्थामा स्व:मुल्यकनबाट कुन अवस्थामा छौं र कुन अवस्थामा पुग्ने हो र अझ थप सुधार गर्न के गर्न आवश्यक छ भन्ने दिशानिर्देशन दिन्छ। यस चरणमा सुधार गर्नुपर्ने बुँदाहरूलाई क्रमबद्धरूपमा स्पष्ट वर्णन गर्छ। यस चरणमा विशेष गरी सुधार गर्नुपर्ने क्षेत्रबाट हुनसक्ने जोखिमको गम्भिरता र सम्बोधन गर्न कठिनाइको आधारमा योजनाहरू प्राथमिकताको सुची तयार गर्न सहयोग मिल्छ।

५. बजेट विनियोजनका लागि अनुमोदन :

WASH FIT टोलीले समस्याको विप्लेषण गरिसकेपछि WASH योजना निर्माण कार्य गर्नको लागि बजेटको पनि ठुलो भुमिका रहेको हुन्छ। यहि बजेट अनुमोदन गराउनको लागि आवश्यक बैठकका निर्णयहरू चरणबद्ध रूपमा कार्यपालिकाको बैठकबाट पारित गरी सुधार कार्यहरू अगाडि बढाउनुपर्छ।

६. योजना कार्यान्वयन र अनुगमन :

WASH FIT टोलीले स्वास्थ्य संस्थाको खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छताका योजनाहरू कार्यान्वयन गर्नका लागि नगरपालिकाको खानेपानी, सरसफाई तथा वातावरण शाखामा पनि जानकारी गर्नुपर्नेछ वा सबै योजनाहरू वास शाखा मार्फत कार्यपालिकाको बैठकबाट पारित गर्न सकिनेछ। नगरपालिका स्तरिय अनुगमन तथा मुल्याकन समितिले स्वास्थ्य संस्थाको खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता योजना कार्यान्वयनको गुणस्तर अनुगमनमा जाँदा नगरपालिका स्तरिय खानेपानी सरसफाई तथा वातावरण शाखाबाट अनिवार्य सहभागिता हुनुपर्नेछ।

अनुसूची-१

(दफा ४ सँग सम्बन्धित)

स्वास्थ्य संस्थाहरूमा हुने रोगको जोखिम तथा रोकथामका उपायहरू

रोगका जोखिम	रोकथामका उपायहरू
हावाका माध्यमबाट सर्ने संक्रमण - जस्तै लिजिओनेलोसिस, एभिएन इन्फ्लुएन्जा, क्षयरोग, कोरोना भाइरस संक्रमण (SARS), MERS, COVID-19 आदि	<ul style="list-style-type: none"> ● सहज किसिमले दोहोरो हावाको आवत जावत ● हरेक विरामीलाई उपलब्ध स्थान ● शैयाहरू विचको दुरी ● उच्च जोखिममा रहेका वा संक्रमित विरामीका लागि छुट्टै कोठाको व्यवस्था (Isolation) ● मास्कको उचित प्रयोग तथा फोहरको उपयुक्त व्यवस्था ● सक्रिय संक्रमितलाई एकल्यै राख्ने (Isolation) व्यवस्था ● खकारको उचित विर्सजन व्यवस्था ● हातको स्वच्छता
	<ul style="list-style-type: none"> ● पानीको आपूर्ती(गुणस्तर र पहुँच) व्यवस्थापन ● मलमूत्रको सुरक्षित व्यवस्थापन ● स्वच्छता सम्बन्धि सेवा सुविधा व्यवस्थापन ● खानेकुराको स्वच्छता व्यवस्थापन ● हातको स्वच्छता व्यवस्थापन
घाउ/शल्यक्रियाका लागि चिरफार गरिएको भागमा प्रदूषित पानी, चिकित्सकीय उपकरण र ड्रेसिंग/सुईबाट हुने संक्रमण -जस्तै स्वास्थ्य संस्था जन्म संक्रमण (Sepsis)	<ul style="list-style-type: none"> ● एकपटक मात्र प्रयोग गर्न मिल्ने चिकित्सकीय उपकरण तथा ड्रेसिंग/सुईको प्रयोग व्यवस्थापन ● पूर्व-संक्रमणरहित व्यवस्थापन ● उपकरण तथा ड्रेसिंग सामग्रीको सफाई तथा निर्मलीकरण व्यवस्थापन ● पानीको राम्रो गुणस्तर व्यवस्थापन ● शल्यक्रिया र ड्रेसिंग गर्दा संक्रमणरहित तरिका अपनाउने व्यवस्थापन ● शल्यक्रिया स्थल, शैयाहरू, शल्यक्रियाकक्षको दूषनिवारण (Fumigation) व्यवस्थापन ● फोहरमैला बाहिर निकाल्ने अलग मार्गहरूको व्यवस्थापन

रोगका जोखिम	रोकथामका उपायहरू
संक्रमित सिरीञ्ज, सुई, असुरक्षित तरिकाले दिंदा रगतको माध्यमबाट सर्ने संक्रमण (जस्तै हेपाटाइटिस सी, एचआइभी)	<ul style="list-style-type: none"> स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरको व्यवस्थापन तथा एक पटक मात्र प्रयोग गर्न मिल्ने (Disposable) सिरीञ्ज र सुईको प्रयोगको व्यवस्थापन सुरक्षित तरिकाले रगत प्रदान (Bloodtransfusion) व्यवस्थापन उचित ढंगले सुईको प्रयोग गर्ने, एकपटक प्रयोग गरेको सुईको क्याप फेरी नलगाउने व्यवस्थापन व्यक्तिगत सुरक्षा उपकरणको (PPE) प्रयोग व्यवस्थापन
तातो र चिसो गर्दा हुने तनाव र असहजता -जस्तै उच्च ज्वरो	<ul style="list-style-type: none"> तताउने व्यवस्था, हावाको निकास, वातानुकूलन र ईन्सुलेसन व्यवस्थापन (Heating), (Ventilation), (Air Condition) / (Insulation)
किटजन्य रोगको प्रसारण (जस्तै मलेरिया, डेंगु, लिसमेनियासिस)	<ul style="list-style-type: none"> भवनभित्र र वरिपरि किट नियन्त्रण व्यवस्थापन विरामीको सुरक्षा व्यवस्थापन पूर्वाधारको सुरक्षा व्यवस्थापन

अनुसूची-२
(दफा ५ सँग सम्बन्धित)
स्वास्थ्यका लागि वास निर्देशिका

स्वास्थ्य संस्थाको समूह	खानेपानी	सरसफाई	स्वच्छता	स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन
पहिलो समूहमा पर्ने स्वास्थ्य संस्थाहरू	क	क	क	अनुसूची १४ अनुसार
दोस्रो समूहमा पर्ने स्वास्थ्य संस्थाहरू	क	क	क	अनुसूची १४ अनुसार
तेस्रो समूहमा पर्ने स्वास्थ्य संस्थाहरू	क	ख	क	अनुसूची १४ अनुसार
विस्तारित सेवा समूह	ख	ख	ख	अनुसूची १४ अनुसार
घुम्ती शिविर समूह (प्रकोप र सामान्य अवस्थामा)	ख	ख	ख	तलको अनुच्छेद हेर्नुहोस्

नोट: क भन्नाले उच्चस्तर (Standard) र ख भन्नाले आधारभूत स्तर(Basic) जनाउँछ ।

अनुसूची-३
(दफा ५ सँग सम्बन्धित)

वास निर्देशिकाको आधारमा स्वास्थ्य संस्थाको वर्गीकरण

स्वास्थ्य संस्थाको समूह	स्वास्थ्य संस्था
पहिलो समूहमा पर्ने स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थाहरू	जनरल अस्पताल (१००-३०० शैया) स्वास्थ्य विज्ञान प्रतिष्ठान अन्तर्गतका शिक्षण अस्पताल, बाल अस्पताल, विशेषज्ञ आयुर्वेद अस्पताल, डाइलासिस केन्द्र
दोस्रो समूहमा पर्ने स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थाहरू	आधारभूत अस्पताल, जनरल अस्पताल २५-५० शैया, आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र जनरल आयुर्वेद अस्पताल २५-५० शैया, होमियोप्याथी अस्पताल, प्रयोगशाला, विशेषज्ञ क्लिनिक, पोलिक्लिनिक जेरियाट्रिक केयर सेन्टर, आँखा उपचार केन्द्र, फिजियोथेरापी केन्द्र, पुनर्स्थापना केन्द्र (मनोसामाजिक, शारीरिक, रेडियो इमेजिंग सेन्टर, Hospice center, टेष्ट ट्युब बेबीसेन्टर
तेस्रो समूहमा पर्ने स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थाहरू	आधारभूत स्वास्थ्य सेवा केन्द्र, आधारभूत आयुर्वेद सेवा केन्द्र, आयुर्वेद स्वास्थ्य केन्द्र, स्वास्थ्य क्लिनिक, डेक्टल क्लिनिक, जेरियाट्रिक परामर्श केन्द्र, आयुर्वेद आयुर्वेद, प्राकृतिक उपचार केन्द्र, अकुपन्चर, अकुप्रेसर केन्द्र, क्लिनिक, परम्परागत सेवा क्लिनिक, होमियोप्याथिक क्लिनिक, युनानी उपचार केन्द्र, योग ध्यान तथा शारीरिक व्यायाम केन्द्र, रक्तसञ्चार केन्द्र
विस्तारित सेवा समूह केन्द्र	विस्तारित सेवा प्रदान गरिने स्थान
घुम्ती शिविर समूह (प्रकोप र सामान्य अवस्थामा)	अस्थायी/घुम्ती शिविरहरू

अनुसूची-४

(दफा ६ को उपदफा (१) सँग सम्बन्धित)

नगरपालिकाको स्वास्थ्य शाखाको भूमिका तथा जिम्मेवारी

क्र.सं.	स्थानिय तह
१.	स्वास्थ्य संस्थामा स्वच्छ स्वास्थ्य सेवाको वातावरण सिर्जना गरी त्यसलाई दिगो तुल्याउन स्वास्थ्यकर्मीहरू, स्थानिय समुदाय तथा अन्य स्थानिय सरोकारवालाहरूको सहयोग परिचालन गर्ने। स्वास्थ्य सेवाग्राही र अन्य कर्मचारीको सुरक्षा, प्रोत्साहन एवम् काम गर्ने वातावरण प्रबर्धन गर्ने ।
२.	स्वास्थ्य संस्थाहरूको तहमा राष्ट्रिय निर्देशिकाहरू कार्यान्वयन भए/नभएको अनुगमनका लागि स्थानिय निकायको जिम्मेवारी तयगरी कार्यान्वयन गर्ने । स्वास्थ्यकर्मी, सेवाग्राही र अन्य कर्मचारीको सुरक्षालाई प्रोत्साहन गर्ने वातावरणको प्रबर्धन गर्ने ।
३.	विद्यमान अवस्था लेखाजोखा गर्ने, स्थानिय सरोकारवालाहरूसँग परामर्श गर्ने (स्वास्थ्यकर्मी, अन्य कर्मचारी एवम् स्थानीय समुदाय सहित) र पर्याप्त श्रोतसाधनहरूका साथ सुधार एवम् नयाँ विकासका लागि योजना तर्जुमा गर्ने ।
४.	स्थानिय परिवेशको निर्देशिका कार्यान्वयनका लागि लक्ष्य, नीति तथा कार्यविधिहरू परिभाषित गर्ने । लक्ष्य, नीति तथा कार्यविधि लागू गर्ने तरिका परिभाषित गर्ने ।
५.	स्थानिय स्वास्थ्य संस्थामा योजना गरिएका सुधारका क्रियाकलाप र नयाँ विकासका लागि कोषको विनियोजन/खोजी गर्ने ।
६.	योजना तर्जुमा गरिएका सुधारका क्रियाकलापहरू र नयाँ विकासका कार्यहरूको अनुगमन गर्ने
७.	स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई उपयुक्त तालिम/अभिमुखीकरण र सुचना प्रदान गर्न सहयोग गर्ने । स्वास्थ्य सेवाग्राहीहरूलाई उपयुक्त परामर्श र अभिमुखीकरण प्रदान गर्ने । स्वास्थ्यसंस्थाहरूमा आवश्यक प्लम्बिंग सेवा, संचालन तथा मर्मत संभार एवम् स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापनका लागि दक्ष जनशक्ति भएको सुनिश्चित गर्ने ।
८.	स्वस्थकर स्वास्थ्य सेवाको वातावरण सिर्जना गर्न र त्यसलाई दिगो बनाउन स्वास्थ्यकर्मीहरू, स्थानिय समुदाय तथा अन्य स्थानिय समुदाय तथा अन्य स्थानिय सरोकारवालाहरूको सहयोग परिचालन गर्ने । स्वास्थ्य सेवाग्राही र स्वास्थ्यकर्मीहरूको सुरक्षालाई प्रोत्साहन गर्ने वातावरणको प्रबर्धन गर्ने ।
९.	सेवा प्रदायक निकायहरू तथा व्यवस्थापन समितिसंग प्रभावकारी समन्वय तथा निर्देशिकाको परिपालना गराउने ।

अनुसूची-५

(दफा ६ को उपदफा (२) सँग सम्बन्धित)

स्थानिय तह तथा अन्य सरोकारवाला संघसंस्थाहरूको भूमिका तथा जिम्मेवारी

१.	स्वास्थ्य सेवाग्राहीहरू	<ul style="list-style-type: none"> खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सेवा/सुविधाको प्रयोग तथा रेखदेख सम्बन्धी निर्देशिकाको पालना गर्ने र स्वास्थ्य संस्थाका स्वास्थ्यकर्मी तथा अन्य कर्मचारीहरूको स्वच्छता सम्बन्धि व्यवहारको अवलोकन गर्ने । खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धि कमीकमजोरीमा उचित सुधारका लागि स्वास्थ्य संस्था निकायहरूलाई पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने ।
२.	स्वास्थ्य सेवाग्राहीहरू तथा उनीहरूका आफन्त,आगन्तुक,कुरुवाहरू	<ul style="list-style-type: none"> खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सेवा/सुविधाको प्रयोग तथा रेखदेख सम्बन्धिनिर्देशिकाको पालना गर्ने र स्वास्थ्य संस्थाका स्वास्थ्यकर्मीहरूको स्वच्छता सम्बन्धी व्यवहारको अवलोकन गर्ने । खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सेवामा उचित सुधारका लागि स्वास्थ्य संस्था निकायहरूलाई पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने ।
३.	स्वास्थ्य संस्था संचालन तथा व्यवस्थापन समिति	<ul style="list-style-type: none"> खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धि लक्ष्य हासिल गरी कायम राख्नका लागि स्वास्थ्य संस्था सुधार क्रियाकलापहरूको योजना तर्जुमा गरी समावेशका साथै कार्यान्वयन गर्ने । खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धि लक्ष्य हासिल गर्नका लागि नियमित रुपमा योजना, कार्यान्वयन गरी त्यसका उपलब्धीहरू हाँसिल गर्न निरन्तर ताकेता गर्ने । खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता कार्यका लागि अलग बजेटको योजना गर्ने । स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापनका लागि अलगै कर्मचारी खटाउने । स्वास्थ्य संस्थाहरूमा आवश्यक प्लम्बिंग सेवाका लागि दक्ष जनशक्तिको सेवा सुनिश्चित गर्ने । स्थानिय सरोकारवालाहरूसँग समन्वय गर्ने ।

		<ul style="list-style-type: none"> जेखिममा आधारित खानेपानी र सरसफाईका सुविधाहरूको सुधार विधि (Water and Sanitation for Health Facility Improvement Tool) लागू गरी सुधार गर्दै जाने ।
४.	स्वास्थ्यकर्मी	<ul style="list-style-type: none"> मापदण्डको पालना गर्ने । स्वास्थ्य संस्था गुणस्तर सुधार योजनामा वास सम्बन्धि जिम्मेवारी बहन गर्ने । सरुवा रोगहरूको संक्रमण रोकथाम गर्नका लागि निरन्तर पहल गर्न जस्तैहातको स्वच्छता र स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला व्यवस्थापन । खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धि सुविधाको अनुगमन गरी आवश्यक मर्मत सम्भार एवम् सुधार गर्ने । उपयुक्त स्वच्छतायुक्त व्यवहार अवलम्बन गर्नका लागि बिरामी तथा बिरामीका आफन्त,आगन्तुक,कुरुवाहरूलाई जानकारी दिई प्रोत्साहित गर्ने । खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सुधार योजनामा तय लक्ष्य हासिल गरी कायम राख्न सकृय सहभागी हुने ।
५.	स्वास्थ्य संस्था प्रमुख	<ul style="list-style-type: none"> खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धि लक्ष्य हासिल गरी कायम राख्नका लागि स्वास्थ्य संस्था सुधार क्रियाकलापहरूको योजनामा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धि वार्षिक योजना तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गर्ने । खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धि मापदण्डको पालना सम्बन्धि अनुगमन गरी पालना गरिएको सुनिश्चित गर्ने । आवश्यकता अनुसार अभिमुखीकरण, गोष्ठी, तालिमहरूको आयोजना गर्ने । खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छताको अवस्था सुधार गरी दिगोपना कायमका लागि सम्बन्धित स्थानिय स्तरका सरोकारवालाहरूसँग समन्वय र सहकार्य गर्ने ।

६.	सरसफाईकर्मी	<ul style="list-style-type: none"> सरसफाई कार्य, जस्तै स्वास्थ्य संस्थाको सरसफाई, स्वास्थ्य संस्था जन्य फोहरमैलाको व्यवस्थापनमा प्रभावकारी किसिमले निरन्तर र एकरूपता ल्याउने । स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता प्रबर्द्धन/सुधार योजनामा तय गरिएका अभिप्राय/लक्ष्यहरू हाँसिल गर्नका लागि सक्रिय कार्य गर्ने ।
७.	राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय सहयोगी संस्था/निकायहरू	<ul style="list-style-type: none"> स्वास्थ्य सेवा सुविधाहरूका लागि खानेपानी र सरसफाई सुधार उपकरणको कार्यान्वयन गर्नका लागि आवश्यक प्राविधिक तथा आर्थिक सहयोग प्रदान गर्ने ।
८.	समुदायहरू	<ul style="list-style-type: none"> संघ/संस्था मार्फत समुदायमा आयोजना हुने रोग नियन्त्रण तथा स्वास्थ्य सम्बन्धि सचेतनामूलक कार्यक्रमहरूमा सहभागी हुने । स्वास्थ्य संस्था वरिपरि भेटिने स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला र व्यवस्थापनको अपर्याप्त अभ्यासहरूका बारेमा सम्बन्धित निकायहरूलाई जानकारी गराउने । स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थाहरूको खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धि सेवा तथा सुविधाहरूबारे सम्बन्धित स्वास्थ्य संस्था र स्थानिय तहमा पृष्ठपोषण प्रदान गर्ने ।

अनुसूची-६
(दफा ७ सँग सम्बन्धित)

स्वास्थ्य संस्थामा उपलब्ध हुने खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धि सेवाको तह

सेवाको तह	स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी	स्वास्थ्य संस्थामा सरसफाई	स्वास्थ्य संस्थामा हातको स्वच्छता	स्वास्थ्य संस्थामा फोहरमैलाको विसर्जन वतावरणीय सरसफाई
उच्चस्तर	निर्देशिकामा उल्लेखित खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धि सम्पूर्ण निर्देशिका पूरा गरेको हुनुपर्नेछ।			
आधारभूत	स्वास्थ्य संस्था परिसरमा सुधारिएको श्रोतबाट पानी उपलब्ध हुनेछ।	स्वास्थ्यकर्मी, अन्य कर्मचारी, सेवाग्राहीको लागि सुधारिएको शौचालय प्रयोग योग्य हुने गरी छुट्टयाइएका हुनेछन्, महिला एवम् महिनावारी भएकाको स्वच्छता व्यवस्थापन संभव हुने गरी छुट्टयाइएको हुनेछ र अशक्त व्यक्तिहरूको आवश्यकता पूरा गर्ने खालका समेत हुनेछन्।	सेवा दिने स्थान र शौचालयमा हातको स्वच्छताका लागि (साबुन पानीको व्यवस्था भएको बेसिन वा अल्कोहलयुक्त हात सफा गर्ने जेल रसायन (Sanitizer) उपलब्ध हुनेछ।	परामर्श/सेवा प्रदान गरिने ठाँउमा कम्तीमा चारवटा भाँडा (बिन) मा सुरक्षित तवरले फोहरलाई छुट्टा छुट्टै संकलन गरी राखिएको हुनेछ र छाला छेड्ने औजार र संक्रमण गर्न सक्ने फोहरहरूलाई सुरक्षित तवरले विसर्जन व्यवस्थापन गरिनेछ।

अनुसूची-७
(दफा ८ सँग सम्बन्धित)

निर्देशिकामा प्रयोग भएका शब्दावलीको अर्थ, सन्दर्भ तथा परिभाषा

क्र.सं.	शब्दावली	परिभाषा
१.	सुधारिएको (Improved) श्रोत-पानी	स्वास्थ्य संस्थामा पाईपबाट वितरित ट्युबवेल, सुरक्षित ईनार, आकाशे पानी, इजाजत प्राप्त वितरकबाट प्याकेज गरिएको वा ढुवानी गरिएको पानीको व्यवस्था छ।
२.	आधारभूत (Basic) सेवा-पानी	स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थाको परिसरमा सुधारिएको श्रोतबाट पानी उपलब्ध छ।
३.	उच्चस्तर (Standard) सेवा-पानी	उच्चस्तरतहका लागि यो "वास" निर्देशिकाले परिभाषित गरेको परिमाण/सीमा पूरा गरेको।
४.	सुधारिएको शौचालय (Improved Toilet)	मलमुत्रलाई मानवको सम्पर्कबाट स्वच्छकर तवरले ढल, सेप्टिक ट्यांक वा खाडलमा अलग गर्ने प्रविधि जस्तै फ्लस चर्पी, भिआइपी चर्पी, मल चर्पी, वायोग्यास जडित चर्पी।
५.	आधारभूत (Basic) सेवा-सरसफाई	स्वास्थ्यकर्मी, अन्य कर्मचारी र बिरामीका लागि सुधारिएको र प्रयोगयोग्य शौचालय छुट्टयाइएका हुनेछन् साथै महिलाकालागि र महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापन गर्न सहज हुने शौचालय छुट्टयाइएको हुनेछ, साथै अशक्त व्यक्तिहरू अनुकूल खालका हुनेछन्।
६.	उच्चस्तर (Standard) सेवा-सरसफाई तह १	अनुसूची १३ अनुसार
७.	उच्चस्तर (Standard) सेवा-सरसफाई तह २	अनुसूची १३ अनुसार
८.	आधारभूत (Basic) सेवा-हातको स्वच्छता	हातको स्वच्छताका लागि सामग्रीहरू - पानी र साबुनको व्यवस्था भएको बेसिन वा अल्कोहलयुक्त हातमा दल्ने जेल (Sanitizer) सेवा दिने स्थान र शौचालयमा उपलब्ध भएको।

क्र.सं.	शब्दावली	परिभाषा
९.	उच्चस्तर (Standard) सेवा- हातको स्वच्छता तह १	उच्चस्तर तहको लागि यो “वास” निर्देशिकाले परिभाषित गरेको परिमाण/सीमा पूरा गरेको ।
१०.	उच्चस्तर (Standard) सेवा- हातको स्वच्छता तह २	उच्चस्तर तहको लागि यो “वास” निर्देशिकाले परिभाषित गरेको परिमाण/सीमा पूरा गरेको ।
११.	आधारभूतसेवा-स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला	फोहरमैलालाई सुरक्षित तरिकाले कम्तिमा चारवटा फरक फरक रंगका (हरियो,निलो,रातो र पहेलो) भाँडामध्ये (संक्रमणयुक्त, धारिलो, औषधिजन्य, प्याथोलोजिकल फोहरलाई रातोमा, पुनःप्रयोग गर्न सकिने फोहरलाई निलोमा, सडने/गल्ने खालको फोहरलाई हरियोमा र साइटिडक्सिक र जेनोटिसिन फोहर जस्तै ब्याट्रि, जैविक र अजैविक फोहरलाई पहेलोमा) छुट्टा छुट्टै संकलन गरिन्छ । संक्रमणयुक्त फोहरलाई उपयुक्त तरिकाले व्यवस्थापन/विसर्जन गरिन्छ ।
१२.	उच्चस्तर (Standard) सेवा- स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहरमैला	उच्चस्तर तहको लागि यो “वास” निर्देशिकाले परिभाषित गरेको परिमाण/सीमा पूरा गरेको ।
१३.	आधारभूत (Basic) सेवा- वातावरणिय सरसफाई	स्वास्थ्य संस्थाहरूमा सतहहरू साथै उपकरणहरूको सरसफाई र निष्कृमिकरणको प्रोटोकल (सरसफाई गर्ने तालिका र आवृत्ति) उपलब्ध हुनुका साथै सरसफाई गर्ने व्यक्तिले तालिम प्राप्त गरेको ।
१४.	अल्कोहलयुक्त हातमा दल्ने जेल (Alcohol based Hand Rub or Sanitizer)	सुक्ष्म जिवाणुहरूलाई नष्ट गर्न र/वा अस्थायी रूपमा तीनको वृद्धि रोक्न हात सफागर्ने अल्कोहलयुक्त मिश्रण (Sanitizer) मा एक प्रकारको अल्कोहल,अनुद्रव्य र आद्रता सोस्ने मिश्रित रासायनिक पदार्थहरू रहेका हुन्छन् ।
१५.	पानीको गुणस्तरको चिन्ह वा संकेत (Labeling)	पानी आउने प्रत्येक ठाँउमा पिउन योग्य वा अयोग्य भनी चिन्ह वा संकेत ।

क्र.सं.	शब्दावली	परिभाषा
१६.	खानेपानी योजना	पानीलाई प्रदुषित हुनबाट रोक्न र अविच्छिन्न सुरक्षाको लागि खानेपानी आपूर्ती प्रणालीको जोखिमको आधारमा मुल्यांकन तथा व्यवस्थापन । स्वास्थ्य संस्थामा अवस्थाको विश्लेषण गरी सुधारका लागि खानेपानी तथा सरसफाईको सुधार विधि (Water and Sanitation for Health Facility Improvement Tool – WASH FIT) को प्रयोग गर्न सकिन्छ ।
१७.	आर्सेनिक जाँच गर्नुपर्ने	भूमिगत पानीका श्रोतहरू जस्तै Shallow Tubewell / Deep Boring
१८.	हब अस्पताल	आकस्मिक कार्य प्रयोजनका लागि सरकारले छनौट गरेका अस्पतालहरू ।
१९.	सेवा दिने स्थान	बहिरंग, अन्तरंग,आकस्मिक कक्ष, प्रसुती कक्ष,प्रतिक्षा कक्ष ।

अनुसूची-८

(दफा ९ को उपदफा ५ संग सम्बन्धित)

स्वास्थ्य संस्थामा प्रयोग हुने खानेपानीको गुणस्तर निर्देशिका

अनिवार्य परीक्षण गर्नुपर्ने पारामितिहरू			
	आयाम	इकाई	उच्चतम सीमा
भौतिक पारामितिहरू			
	धमिलोपना (Turbidity)	एनटीयू	५
	पीएच (pH)	टीसियू	६.५-८.५
	रङ्ग	एमजी / ली	५
	स्वाद र गन्ध	Hc/cm	आपतिजनक नभएको
	विद्युतीय संवाहकता	एमजी / ली	१५००
रसायनिक पारामितिहरू			
	आइरन	एमजी / ली	०.३ (३)
	मेगनेज	एमजी / ली	०.२०
	आर्सेनिक	एमजी / ली	०.०५
	फ्लोराईड	एमजी / ली	०.५०-१.५०
	एमोनिया	एमजी / ली	१.५०
	क्लोराईड	एमजी / ली	२५०
	सल्फेट	एमजी / ली	२५०
	नाईट्रेट	एमजी / ली	५०
	कपर	एमजी / ली	१
	कुल कडापन	एमजी / ली	५००
	जिङ्क	एमजी / ली	३
	एलुमीनियम	एमजी / ली	०.२०
	थिग्रिएको क्लोरिन (क्लोरिन अवशेष)		०.१० -०.५० (न्यूनतम-अधिकतम)
सूक्ष्मजीवविज्ञान मापदण्डहरू			
	ई-कोली (E.Coli)	सि एफ यु १०० मि लि (CFU/100ml)	०
जोखिम तथा सान्दर्भिकताको आधारमा थप परीक्षण गर्नुपर्ने पारामितिहरू			
	आयाम	इकाई	उच्चतमसीमा
भौतिक पारामितिहरू			
	कुल घुलित ठोस पदार्थ (Total Dissolved Solids)	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	१०००

	आयाम	इकाई	उच्चतमसीमा
रसायनिक पारामितिहरू			
	क्याल्सियम	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	२००
	सिसा	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	०.०१
	क्याडमियम	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	०.००३
	क्रोमियम	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	०.०५
	सायनाइड	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	०.०७
	पारो	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	०.००१
	नाइत्राइट्स	मि.ग्रा./लि. (mg/L)	३
सूक्ष्मजीवविज्ञान मापदण्डहरू			
	कुल कोलिफोर्म	सि एफ यु १०० मि लि (CFU/100ml)	० ९५ प्रतिशत नमुनाहरूमा

नोट: यी निर्देशिकाहरूले उच्चतम तथा न्यूनतम सीमालाई संकेत गर्दछन् । देखाईएको अंकहरूले सिफारिस गरिएको उच्चतम सीमालाई जनाउछन् । स्रोत सामग्री: राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर मापदण्ड २०७९,

अनुसूची ९

दफा ९ को उपदफा ७ संग सम्बन्धित

स्वास्थ्य संस्थाहरूका लागि पानीको गुणस्तर सम्बन्धि निर्देशिका

वितरण गरिने पानीको प्रयोजन	गुणस्तरको श्रोत	प्रमाणीकरण	
		कसरी गर्ने	कति पटक गर्ने
पिउने पानी, हात धुने पानी र चिकित्सकीय प्रयोजनको लागि	राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर निर्देशिका (अनुसूची १)	राष्ट्रिय खानेपानी गुणस्तर निर्देशिका २०६२ मा व्याख्या गरिएका सुचकांकमा पानीको गुणस्तर परीक्षण	छनौट गरिएका सुचकांकहरू (E coli, FRC, Turbidity, pH) हरेक महिना र अन्य सुचकांकमा बर्षको एकपटक जाँच गर्नुपर्दछ ।
विशेष परिस्थितिका लागि (हेमोडाईलाईसिस, सघन उपचार कक्ष र नवजात शिशु सघन उपचार कक्ष, स्नायु सम्बन्धी मुटु सम्बन्धी र शल्यक्रिया, प्लाष्टिक सर्जरी आदि):	खानेपानी गुणस्तर निर्देशिका - विश्व स्वास्थ्य संगठन र हरेक उपकरणको आवश्यकता अनुरूप	विश्व स्वास्थ्य संगठन निर्देशिका सन् २०१७ (Addendum) मा व्याख्या गरिएका सुचकांकहरूमा पानीको गुणस्तरको जाँच	छनौट गरिएका सुचकांकहरू (E coli, FRC, Turbidity, pH) हरेक हप्ता र अन्य सुचकांकहरू बर्षको एकपटक जाँच गर्नुपर्दछ ।
पिउने पानीको गुणस्तर भन्दा कमस्तरको पानीलाई सरसफाई गर्न लत्ताकपडा धुन र सरसफाईका लागि मात्र प्रयोग गरिन्छ ।			

अनुसूची १०

(दफा १० संग सम्बन्धित)

स्वास्थ्य संस्थामा पानी प्रयोग गर्ने प्रत्येक व्यक्तिको लागि उपलब्ध हुनुपर्ने

पानीको परिमाण

महत्वपूर्ण क्षेत्रहरू	पानीको परिमाण
बहिरंग / आकस्मिक विभाग	५ लिटर प्रति परामर्श
अन्तररंग विभाग	४०-६० लिटर/प्रति विरामी/प्रति दिन १५ लिटर/प्रति विरामी/प्रति दिन
शल्यक्रिया कक्ष/प्रसुति कक्ष	१०० लिटर/प्रति शल्यक्रिया
सुखा वा पूरक खाना व्यवस्था केन्द्र (Dry or Supplementary Feeding Center)	०.५-५ लिटर/प्रति परामर्श कुनुपर्ने समयमा निर्भर हुने
भोलिलो पुरक खाना व्यवस्था केन्द्र (Wet Supplementary Feeding Center)	१५ लिटर/प्रति परामर्श
अन्तरंग उपचारात्मक औषधी सेवन केन्द्र (Inpatient Therapeutic Feeding Center)	३० लिटर/प्रति विरामी/प्रति दिन १५ लिटर/प्रति स्याहारकर्ता/प्रतिदिन
हैजा उपचार केन्द्र	६० लिटर/प्रति विरामी/प्रतिदिन १५ लिटर/प्रति स्याहारकर्ता/प्रतिदिन
गम्भीर घातक श्वासप्रश्वास सम्बन्धि रोग (जस्तै कोभिड १९, सार्स) आईसोलेसन केन्द्र	१०० लिटर/प्रति विरामी/प्रतिदिन
भाईरल रक्तश्रावयुक्त ज्वरो आईसोलेसन केन्द्र	३००-४०० लिटर/प्रति विरामी/प्रतिदिन १५ लिटर/प्रति स्याहारकर्ता/प्रतिदिन
स्वास्थ्यकर्मी र अन्य कर्मचारी प्रयोगशाला	५०-१०० लिटर/प्रति व्यक्ति/प्रतिदिन १० लिटर/प्रति परीक्षण
आकस्मिक शिविर/हव अस्पताल, कर्मचारी, स्याहारकर्ता र विरामीलाई हैजा र भाईरल रक्तश्रावयुक्त ज्वरो जस्ता रोगबाट बचाउनका लागि पानीको सघन व्यवस्थापन आवश्यक हुन्छ ।	आकस्मिक शिविर/हव अस्पतालका लागि वैकल्पिक पानी वितरण प्रणाली (विद्यमान परिमाणमा दैनिक पानीको वितरण क्षमता वरावर हुनेगरी)
पानीको वितरण अवरुद्ध भएको अवस्थाका लागि वैकल्पिक व्यवस्था	वितरण प्रणाली अवरुद्ध भएको अवस्थाका लागि सबै स्वास्थ्य संस्थामा न्यूनतम २ दिनसम्म जगेडाको पानीको व्यवस्था गर्नुपर्दछ ।

अनुसूची-११

(दफा १३ संग सम्बन्धित)

स्वास्थ्य संस्थाका लागि सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी निर्देशिका

(क) स्वास्थ्य संस्थाका लागि सरसफाई सम्बन्धि निर्देशिका

स्थान	Standard (तह १)	Standard (तह २)
प्रांगण (मुख्य भवन बाहिर)	सबै व्यक्तिहरू: (सेटिंगमा आधारित) क. पुरुष ब्लक: एउटा शौचालय कोठा, तीनवटा मुत्रालय, दुई वटा हात धुने बेसिन, एउटावास बेसिन २४ इन्च उचाइमारहनुपर्ने छ । ख. महिला ब्लक: तीनवटा शौचालय कोठा, दुईवटा हातधुने बेसिन, एउटा वास बेसिन २४ इन्च उचाइमा) ग. महिला, पुरुष, आपांगमैत्री शौचालयकोठा हुनुपर्नेछ।	सबै जना (विरामिहरूको संख्यामा आधारित): शौचालयको संख्या पुरुषको लागि १:१०० को अनुपातमा र महिलाको लागि १:५० को अनुपातमा हुनुपर्नेछ । मुत्रालयको संख्या पुरुषको लागि १:१०० र महिलाको लागि १:५० को अनुपातमा हुनुपर्नेछ ।
बहिरंग विभाग Outdoor Patient Department (प्रत्येक विभाग/कक्ष)	सेवाग्राहीहरू (सेटिंगमा आधारित): एउटा पुरुष ब्लक -दुईवटा शौचालय, दुई वटा हातधुने बेसिन (एउटा वास बेसिन २४ इन्च उचाइमा) एउटा महिला ब्लक(पाँचवटा शौचालय, दुईवटा हात धुने बेसिन एउटा वास बेसिन २४ इन्च उचाइमा) एउटा महिला, पुरुष, आपांगमैत्री शौचालय हुनुपर्नेछ ।	सेवाग्राही (विरामीहरूको संख्यामा आधारित): शौचालयको संख्या पुरुषको लागि १:१०० को अनुपातमा र महिलाको लागि १:५० को अनुपातमा हुनुपर्नेछ । मुत्रालयको संख्या पुरुषको लागि १:५० को अनुपातमा हुनुपर्नेछ । हात धुने बेसिनको संख्या पुरुषको लागि १:१०० र महिलाको लागि १:५० को अनुपातमा (एउटा वास बेसिन २४ इन्च उचाइमा रहनुपर्नेछ ।

स्थान	Standard (तह १)	Standard (तह २)
		कर्मचारी: हात धुने बेसिनसहित एउटा पुरुष शौचालय र हात धुने बेसिनसहित एउटा महिला शौचालय हुनुपर्नेछ ।
अन्तरंग कक्ष (Indoor Patient Department)	सेवाग्राहीहरू: एउटा पुरुष ब्लक (एउटा शौचालय, तीनवटा मुत्रालय, एउटा नुहाउने सावर, दुईजनाले हात धुने २४ इन्च उचाइमा) एउटा बेसिन रहनुपर्नेछ । एउटा महिला ब्लक (चारवटा शौचालय, एउटा नुहाउने सावर, दुईवटा हात धुने बेसिन (एउटा वास बेसिन २४ इन्च उचाइमा रहनुपर्ने एउटा महिला, पुरुष, आपांगमैत्री शौचालयबालबालिकाका लागि दिसा, पिसाब गर्ने भाँडो: हरेक सेवा स्थलका लागि एउटा पट (Pot) हुनुपर्नेछ ।	सेवाग्राहीहरू: (महिला र पुरुष) वाडकालागि र अपांगतामैत्री समेत गरी अलग अलग प्रत्येक ६ शैया बराबर एउटा शौचालय, प्रत्येक आठ शैया बराबर एउटा नुहाउने सावर,तीस शैया सम्मकालागि दुईवटा बेसिन (एउटा २४ इन्च उचाइमा) र त्यसपछि प्रत्येक (थप) तीस शैयाकालागि एउटा अतिरिक्त बेसिन र प्रत्येक बाह्र शैयाका लागि एउटा मुत्रालय, बालबालिकाका लागि दिसा/पिसाब गर्ने भाँडो हरेक बीस शैयाको लागि दुईवटा पट (Pot) हुनुपर्नेछ । अपांगमैत्री शौचालयमा नुहाउने सुविधा हुनुपर्नेछ । कर्मचारी: हात धुने बेसिनसहित एउटा पुरुष शौचालय र हात धुने बेसिनसहित एउटा महिला शौचालय हुनुपर्नेछ ।

स्थान	Standard (तह १)	Standard (तह २)
आकस्मिक कक्ष:	सेवाग्राहीहरू: पुरुषकालागि प्रत्येक बीस शैया बराबर बेसिन सहितको एउटा शौचालय र महिलाको लागि प्रत्येक पन्ध्र शैया बराबर बेसिन सहितको एउटा शौचालय हुनुपर्नेछ । वालवालिकाको लागि दिसा/पिसाव गर्ने भाँडो हरेक बीस शैयाकालागि एउटा पट (Pot) हुनुपर्नेछ ।	सेवाग्राहीहरू: पुरुषकालागि प्रत्येक आठ शैया बराबर एउटा शौचालय र महिलाको लागि प्रत्येक ६ शैया बराबर एउटा शौचालय हुनुपर्ने छ । प्रत्येक आठ शैया बराबर एउटा नुहाउने सावर, तीस शैया सम्मकालागि २ वटा बेसिन (एउटा वास बेसिन २४ इन्च उचाइमा र त्यसपछि, प्रत्येक (थप) तीस शैयाकोलागि एउटा अतिरिक्त बेसिन र प्रत्येक बाह्र शैयाकालागि एउटा मुत्रालय (Urinal) हुनुपर्ने छ । वालवालिकाको लागि दिसा/पिसाव गर्ने भाँडो: हरेक बीस शैयाकालागि दुईवटा पट (Pot) हुनुपर्नेछ । अपांगतामैत्री शौचालयमा नुहाउने सुविधा कर्मचारी: हात धुने बेसिनसहितको एउटा पुरुष शौचालय र हात धुने बेसिनसहितको एउटा महिला शौचालय हुनुपर्नेछ ।
परामर्श कक्ष -विरामी जाँच्ने कोठा) ड्युटी कक्ष नर्सींग स्टेशन र निजी कक्षहरू	हात धुने स्थानसहितको शौचालय हुनुपर्नेछ ।	ढोकामा ह्यान्डल भएको र व्हीलचेयर मैत्री हुनुपर्नेछ ।

स्थान	Standard (तह १)	Standard (तह २)
लत्ताकपडा धुने कक्ष	हात धुने बेसिन सहित महिला र पुरुषकालागि एउटा साभा शौचालय हुनुपर्नेछ ।	पुरुष र महिलाकोलागि छुट्टाछुट्टै हात धुने बेसिन सहितको एउटा शौचालय हुनुपर्नेछ ।
युएसजी (Ultra Sonogram) कक्ष	ह्यान्डल भएको र व्हीलचेयर मैत्री हुनुपर्नेछ ।	ह्यान्डल भएको र व्हीलचेयर मैत्री हुनुपर्ने छ ।
शल्यक्रिया (Operation Theatre) कक्ष	शल्यक्रिया कक्षमा शल्यक्रिया पूर्व विरामीलाई सफागर्ने कक्ष (Scrub area) मा स्ल्युस (Sluice) जोडिएको हुनुपर्नेछ ।	शल्यक्रिया कक्षमा शल्यक्रिया पूर्व विरामीलाई सफागर्ने कक्ष (Scrub area) मा स्ल्युस (Sluice) जोडिएको हुनुपर्नेछ ।
प्याथोलोजी (Pathology) कक्ष	नजिकै हात धुने बेसिन सहितको एउटा शौचालय हुनुपर्नेछ ।	ह्यान्डल भएको र व्हीलचेयर मैत्री हुनुपर्ने छ ।
प्रसव कक्ष/प्रसवोत्तर (Labor/Postpartum) कक्ष	हात धुने सुविधा सहितको एउटा शौचालय हुनुपर्नेछ ।	हातधुने सुविधा सहितको दुईवटा शौचालय हुनुपर्नेछ ।
प्रसूति (Delivery) कक्ष	प्रसूति कक्षसंग जोडिएको अलग वहिर्गमन मार्गसहितको स्ल्युस (Sluice) को व्यवस्था हुनुपर्नेछ ।	प्रसूति कक्षसंग जोडिएको अलग वहिर्गमन मार्ग (Exit) भएको स्ल्युस (Sluice) को व्यवस्था हुनुपर्नेछ ।
शव (Dead Body) गृह	एउटा शौचालय हुनुपर्नेछ ।	एउटा शौचालय हुनुपर्नेछ
लत्ताकपडा सफाई कक्ष	कपडा धुने मेशिन हुनुपर्नेछ	केन्द्रीय धुलाई व्यवस्था, कपडा धुने मेशिन, आधा छोपिने गरी बनाइएको (semi covered) सुकाउने स्थलको व्यवस्था हुनुपर्नेछ ।
हरेक विभागमा बिरामीको हेरचाह गर्ने व्यक्तिले प्रयोग गर्ने सामान तथा पोछाहरू राख्ने ठाँउ वा कोठा (Janitor closet in every department)	तोकिएको कक्षमा पानीको धारासहित पोछाहरू निचोर्ने ठाउँहुनुपर्नेछ ।	तोकिएको कक्षमा पानीको धारासहित पोछाहरू (Moper) निचोर्ने ठाउँहुनुपर्नेछ ।

स्थान	Standard (तह १)	Standard (तह २)
बहिरंग उपचारात्मक शारीरिक चिकित्सा, पोषण उपचार	एउटा साभ्ना शौचालय हुनुपर्नेछ ।	शौचालयको संख्या पुरुषको लागि १:१०० को अनुपातमा र महिलाको लागि १:५० को अनुपातमा हुनुपर्नेछ ।

नोट: प्रयोगकर्ता देखि शौचालय तीस मिटरभन्दा टाढा हुनुहुँदैन । हरेक महिला शौचालयमा महिनावारीका सामग्री राख्नका लागि ढकनसहितको टोकरी (पन्नीको भोला राखिएको) हुनुपर्छ ।

(ख) स्वास्थ्य संस्थाको लागि स्वच्छता सम्बन्धि निर्देशिका :

क्र.सं.	आयाम/उपआयाम	Standard (पहिलो तह)	Standard (दोश्रो तह)
१	स्नान सावर		
१.१	स्नान सावर (Shower) सुविधा	आवश्यकता अनुसार पुरुष र महिलाकालागि अलग, हरेक अन्तरंग कक्षमा कम्तीमा एक सावरको सुविधा हुनुपर्नेछ ।	
२	हातको स्वच्छता		
२.१	हात धुने (Hand washing) स्थान	तल सुचिकृत गरिएको हरेक खण्डमा एक शल्यक्रिया कक्ष: वार्ड, परामर्श कक्षहरु, ड्रेसिङ कक्ष, निर्मलीकरण गर्ने स्थान, र अन्य स्थानमा जस्तै प्रयोगशाला, भान्साघर, कपडा धुने ठाँउ, नुहाउने ठाँउ, शौचालय, (उन्नत तह १ को सरसफाइमा उल्लेख भए भैं) फोहर फ्याक्ने क्षेत्र र शव गृह, हुनुपर्नेछ ।	तल सुचिकृत गरिएको हरेक खण्डमा एक शल्यक्रिया कक्ष: वार्डहरु, परामर्श कक्षहरु, मल्हमपट्टी ड्रेसिङ कक्ष, निर्मलीकरण गर्ने स्थान, र अन्य स्थानमा जस्तै प्रयोगशाला, भान्साघर, कपडा धुने ठाँउ, नुहाउने ठाँउ, शौचालय, (उन्नत तह २ को सरसफाइमा उल्लेख भए भैं) फोहर फ्याक्ने क्षेत्र र शव गृह, हुनुपर्नेछ ।
३	कपडा धुलाइमा स्वच्छता		

क्र.सं.	आयाम/उपआयाम	Standard (पहिलो तह)	Standard (दोश्रो तह)
३.१	लिनेन फेर्ने (Changing of bed linen)	ओपिडी-दैनिक आइपिडिमा-दैनिक प्रसुति केन्द्र -प्रत्येक सेवाग्राही पिच्छे फेरिनु पर्ने छ ।	ओपिडी-दैनिक आइपिडिमा - दैनिकप्रसुति / आकस्मिक केन्द्र -प्रत्येक सेवाग्राही पिच्छे फेरिनुपर्ने छ ।
३.२	लिनेनको व्यवस्थापन	प्रयोग गरिसकिएको लिनेन राख्नका लागि छुट्टै भाँडा धुने सुविधा उपलब्ध (घाममा वा विद्युतीय माध्यममा उपयुक्त धुने र सुकाउने सुविधासहित वाशिङ मेसिन), धोएको लिनेन सफा भाँडामा राखिनुपर्नेछ ।	
४	व्यक्तिगत सरसफाई तथा सुरक्षा उपकरण (सेवा प्रदायक)		
४.१	एप्रोन (Apron)	सेवारत रहँदा प्रयोग गर्नुपर्नेछ ।	सेवारत रहँदा प्रयोग गर्नुपर्नेछ ।
४.२	मास्क (Mask)	कुनै गम्भीर प्रकृया, शारीरिक परीक्षण गर्ने बेलामा र फोहर व्यवस्थापन/सफाइ गर्दा प्रयोग गर्नुपर्ने छ ।	कुनै गम्भीर प्रकृया, शारीरिक परीक्षण गर्ने बेलामा र फोहर व्यवस्थापन/सफाइ गर्दा प्रयोग गर्नुपर्नेछ ।
४.३	टोपी (Cap)	कुनै गहन प्रकृया थालनी गर्ने बेलामा, संक्रामक विरामी र फोहर व्यवस्थापन/सफाइ गर्दा प्रयोग गर्नुपर्ने छ ।	कुनै गहन प्रकृया थालनी गर्ने बेलामा, संक्रामक विरामी र फोहर व्यवस्थापन/सफाइ गर्दा प्रयोग गर्नुपर्नेछ ।
४.४	बुट (Gumboot)	फोहर व्यवस्थापन र सफाई गर्दा प्रायः प्रयोग गर्नुपर्नेछ ।	प्रसुती केन्द्रमा र फोहर व्यवस्थापन र सफाई गर्दा प्रायः प्रयोग गर्नुपर्नेछ ।

क्र.सं.	आयाम/उपआयाम	Standard (पहिलो तह)	Standard (दोश्रो तह)
४.५	पञ्जा (Gloves)	कुनै प्रकृत्या थालनी, शारीरिक परीक्षण गर्ने बेलामा, संक्रामक विरामी र फोहर व्यवस्थापन/सफाई गर्दा प्रयोग गर्नुपर्ने छ।	कुनै प्रकृत्या थालनी, शारीरिक परीक्षण गर्ने बेलामा, संक्रामक विरामी र फोहर व्यवस्थापन/सफाई गर्दा प्रयोग गर्नुपर्नेछ।
५	महिनावारी स्वच्छता व्यवस्थापन		
५.१	महिनावारी हुँदा लगाउने प्याड (Sanitary Pad) को व्यवस्था	हरेक महिला शौचालयमा	हरेक महिला शौचालयमा
५.२	ढक्कन र पेडल सहितको फोहर राख्ने बाल्टी/टोकरी (waste bin)		
५.३	पानीको प्रवाह		
५.४	प्रयोग भएका स्यानिटरी प्याड (Sanitary Pad) को फोहर व्यवस्थापन	नजलाइकन गरिने फोहर व्यवस्थापन	नजलाइकन गरिने फोहर व्यवस्थापन
६	खानेकुराको स्वच्छता		
६.१	सरसफाई	<ul style="list-style-type: none"> खानेकुरा बनाउनु र खानु अघि साबुनपानीले हात धोएको सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ। चर्पीको प्रयोग गरेपछि साबुन पानीले हात धोएको सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ। खानेकुरा पस्कने/ओसारने बेलामा पञ्जा र टोपी लगाएको सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ। कीट(हानीकारक जीव) नियन्त्रण गर्ने पर्याप्त व्यवस्था सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ। खाना तयार गर्न प्रयोग गरिएका सबै उपकरण, भाँडा तथा भुईँ राम्ररी सफा गरेको सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ। 	

क्र.सं.	आयाम/उपआयाम	Standard (पहिलो तह)	Standard (दोश्रो तह)
६.२	खाद्यवस्तुको भण्डारण व्यवस्था	<ul style="list-style-type: none"> कच्चा र तयारी खानेकुरा भण्डारणकालागि छुट्टा छुट्टै ठाँउ र भाँडाहरूको व्यवस्था गर्नुपर्नेछ। विषादि प्रयोग हुनसक्ने फलफुल, तरकारीजस्ता काँचै खाने खानेकुरामा विषादि मात्रा तोकिएको निर्देशननाघेको हुनुपर्नेछ। खानेकुरा भण्डारण गर्दा, विरामीलाई पस्कँदा र ओसार्दा राम्ररी ढाकेर राख्नुपर्नेछ। पाकेको तातो खानेकुरा प्याकिड गरी विक्रि गर्दा प्लाष्टिकको भोला प्रयोग गर्न पाइनेछैन। 	
६.३	खानाको स्वच्छता	<ul style="list-style-type: none"> खाना राम्ररी पाकेको सुनिश्चित गर्ने। माछा मासु तथा अण्डा जस्ता खानेकुरा राम्ररी पाकेको सुनिश्चित गर्ने। तरकारी, सुप, तथा अन्य पेय पदार्थ ७० डि.से. तापक्रममा भन्दा बढि तापक्रममा पाकेको वा तातेको सुनिश्चित गर्ने। खाना तयार गर्न प्रयोग गरिएका सबै उपकरण, भाँडा तथा भुईँ राम्ररी सफा गरेको सुनिश्चित गर्नुपर्नेछ। 	
७	शवगृहको सरसफाई		
७.१	उपकरणहरूको सरसफाई	प्रत्येक पोष्टमार्टम पछि गर्नुपर्नेछ।	प्रत्येक पोष्टमार्टम पछि गर्नुपर्नेछ।
७.२	सामान्य सरसफाई र निसंक्रमणिकरण Disinfection	नियमित रूपमा दैनिक डिजिजेन्ट र पानीले सफा गरी ०.५% क्लोरीन घोलको प्रयोग गरी निसंक्रमणिकरण गर्नुपर्नेछ।	नियमित रूपमा दैनिक डिजिजेन्ट र पानीले सफा गरी ०.५% क्लोरीन घोलको प्रयोग गरी निसंक्रमणिकरण गर्नुपर्नेछ।
७.३	संरचना	१०० भन्दा बढि शैया भएको अस्पतालमा कम्तीमा एउटा शवगृहहुनुपर्नेछ।	१०० भन्दा बढि शैया भएको अस्पतालमा बम्तीमा एउटा शवगृहहुनुपर्नेछ।

क्र.सं.	आयाम/उपआयाम	Standard (पहिलो तह)	Standard (दोश्रो तह)
७.४	फ्रिजर र शव सड्नबाट जोगाउने फर्मलिन Fermalin	तापक्रमलाई ४ देखि ६.५ डिग्रिमा सुचारु राख्ने प्रविधि, शरीरको प्राकृतिक स्वरूप कायम गर्न शव सड्नबाट जोगाउने रसायन फर्मलिन formalin उपलब्ध हुनुपर्नेछ।	तापक्रमलाई ४ देखि ६.५ डिग्रिमा सुचारु राख्ने प्रविधि, शरीरको प्राकृतिक स्वरूप कायम गर्न शव सड्नबाट जोगाउने रसायन फर्मलिन formalin उपलब्ध हुनुपर्नेछ।
७.५	संरचना	स्वास्थ्य संस्थाको प्रांगणभित्र, छिमेकमा असर नगर्ने गरी बनाइएको छुट्टै संरचना हुनुपर्नेछ।	स्वास्थ्य संस्थाको प्रांगणभित्र, छिमेकमा असर नगर्ने गरी बनाइएको छुट्टै संरचना हुनुपर्नेछ।
	सुचना प्रवाह र स्वच्छता प्रवर्द्धन	स्वास्थ्यकर्मी, विरामी, स्याहारकर्ता र सेवा प्रदायकहरूलाई स्वच्छता प्रवर्द्धन लक्षित स्वच्छता सम्बन्धि सुचना सबै सेवामा प्रवाह गरिनुपर्नेछ। साबुन पानीले हात धुने, शिशु तथा नावालाकहरूको स्याहार लगायतका बानी व्यहोरा बारेमा सुचनाहरूलाई उपयुक्त स्थानमा प्रवाह गर्नु आवश्यक पर्दछ। सुचना पाटी, टेलिभिजन, पत्रपत्रिका लगायतका माध्यमबाट सुचना प्रदान गर्ने व्यवस्था मिलाएको हुनुपर्नेछ।	
९	किट (Vector) तथा मुसा/छुचुन्द्रो (Rodents) नियन्त्रण	स्वास्थ्य संस्थामा कीट तथा मुसा र छुचुन्द्रो नियन्त्रणकालागि स्वास्थ्य संस्थाको सरसफाइमा ध्यान दिनुपर्छ। नियमित रूपमा कीट नियन्त्रणका लागि कीटनाशक विषादि छर्कनुपर्छ।	
१०	क्षमता अभिवृद्धि	अन्तरंग विरामी स्याहार तथा वासको महत्वको बारेमा स्वास्थ्य संस्थाका स्वास्थ्यकर्मी र अन्य कर्मचारीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरिनुपर्नेछ।	
११	वतावरणीय सरसफाई/स्वच्छता	स्वास्थ्य संस्था परिसर चारैतिर हरियाली हुनुपर्दछ र फोहरलाई जथाभावी फाल्नु वा जलाउनु हुँदैन। फोहर व्यवस्थापनको लागि स्वास्थ्य सेवा फोहोर व्यवस्थापन निर्देशिका, २०७१ हेर्नुहोला।	

अनुसूची-१२

(दफा १४ को उपदफा २ संग सम्बन्धित)

स्वास्थ्य संस्थामा रहने प्रयोगमैत्री शौचालयमा हुनुपर्ने विशेषता

बालबालिका मैत्री	ढोका समाउने ह्यान्डल र सिट बच्चाले भेट्ने खालको हुनुपर्नेछ।
लैंगिक मैत्री	<ul style="list-style-type: none"> ● महिला र पुरुषकालागि छुट्टा छुट्टै शौचालय हुनुपर्नेछ। ● महिला शौचालय रद्दी हाल्ने ढक्कन भएको टोकरी उपलब्ध हुनुपर्नेछ।
आपांगता मैत्री	<ul style="list-style-type: none"> ● सिटि वा खुड्किलो विना नै पहुँचयुक्त र अवरोध नभएको बाटोको व्यवस्था (स्वास्थ्य संस्था भवन बाहिर भएको अवस्थामा) गरिनुपर्नेछ। ● भुईँ वा भित्तामा हातले समाउने रेलिग जोडिएको हुनुपर्नेछ। ● क्लीलचेयर घुमाउन मिल्ने गरी बनाइएको कोठा हुनुपर्नेछ। ● कम्तिमा १०० से.मी.चौडाई भएको ढोका बनाईनुपर्नेछ। ● ढोका समाउने ह्यान्डल, हात राख्ने (rail) र सीट (क्लीलचेयर वा वैशाखी/लौरो प्रयोग गर्नेको) पहुँच भएको हुनुपर्नेछ। ● उपयुक्त भए अनुसार अन्य सुविधाहरू पनि (जस्तै दृष्टिविहिनकालागि बाटोको निर्देशन दिने डोरी/ट्याक्सटाइल टायल) थप्नुपर्नेछ।
अन्य	कम्तीमा एउटा प्यान भएको शौचालय हुनुपर्नेछ।

अनुसूची-१३
(दफा १५ को उपदफा ११ संग सम्बन्धित)
शौचालयका विशेषताहरू

पुरुष शौचालयको ब्लक	एउटा कम उचाईको मुत्रालय (बालबालिका प्रयोगकर्ता मैत्री)
शौचालयको ब्लक र छुट्टै महिला शौचालय	महिनावारी हुँदा प्रयोग गरिएको प्याड विसर्जनका लागि प्रत्येक शौचालय कोठामा ढक्कन भएको फोहर फाल्ने भाँडो हुनुपर्नेछ ।
पुरुष र महिलाका लागि एउटै शौचालय	एउटा कम उचाईको मुत्रालय, प्यान भएको शौचालय र एउटा हात धुने बेसिनहुनुपर्नेछ ।
महिला, पुरुष, अपांगता भएका व्यक्ति तथा बालबालिकामैत्री शौचालय	रेलिंग भएको च्याम्प ब्रेलभुई शौचालयसम्म हेन्डल, शौचालयको कुनै एक छेउमा हेन्डल, कम उचाई भएको हात धुने बेसिन(बालबालिका/व्हीलचेयर प्रयोगकर्ताका लागि) हुनुपर्नेछ । वाञ्छनीय: न्याफ्किन फेर्ने ठाँउको व्यवस्था राम्रो हुनेछ ।
हात धुने बेसिन (Wash basin)	साबुन पानी (तातो र चिसो) र हात सुकाउने समेतको उचित व्यवस्था र फोहोर पानी ढलमा जोडिएको ।
प्रयोग भएको खेर जाने फोहर पानी (Drainage)	स्वास्थ्य संस्थामा, पानीको प्रयोग कम हुने अवस्थामा शौचालय सेप्टिक ट्यांकमा जोड्न सकिनेछ ।
सेप्टिक ट्यांक (Septic tank)	दुईवटा कोठा (च्याम्बर) ४ घण्टासम्म थाम्न सक्ने हुनुपर्नेछ । सेप्टिक ट्यांक भरिसकेपछि खाली गर्न सकिने हुनुपर्नेछ । थिप्रीएको फोहरलाई यथास्थानमा वा अन्य कतै लगेर व्यवस्थापन गर्ने प्लान्टमा लगिने व्यवस्था हुनुपर्नेछ । खाली गर्ने समयमा व्यक्तिगत सुरक्षा उपकरणहरू लगाउने व्यवस्था हुनुपर्नेछ ।
वायोग्यास चर्पी	स्वास्थ्य संस्थामा वायोग्यास जडित चर्पीको स्थापना गरि दिसाजन्य फोहरलाई व्यवस्थापन गर्न सकिनेछ ।

अनुसूची-१४
(दफा १७ को उपदफा ३ संग सम्बन्धित)

स्वास्थ्य संस्थाजन्य विभिन्न फोहोरहरूको छुट्टै छुट्टै संकलन र व्यवस्थापन गर्ने विधि

क्र.स	फोहोरको प्रकार	संकेत (चिन्ह)	फोहोर संकलन गर्ने बिनको रङ्ग	फोहोरमैला व्यवस्थापन विधि
१	जोखिम युक्त तिखो वस्तुहरू (जस्तै-सुईहरू, निकाल्न नमिल्ने सुई सहितको गिलास सिरिन्जहरू, स्क्यालपेलहरू, ब्लेडहरू, गिलास, इत्यादि जसले पन्चर र काट्न सक्छ)	 खतरनाक, जोखिम युक्त तिखो वस्तुहरू, खोल नमिल्ने		सुई र हव कटरले सिरिन्जको टुप्पो काटेर मात्र अटोकलेभमा राखेर कीटाणुशोधन गर्ने तिखो र धारिलो वस्तुहरूलाई कीटाणुशोधन गरेपछि मात्र डिस्पोज गर्न
२	जोखिम नभएको कुहिने फोहोरहरू (जस्तै- खानेकुराहरू, फलफुलहरू)		हरियो बिन 	सड्ने/गल्ने खालका फोहर (बचेको) खानेकुरा, तरकारी, फलफुल आदि) को लागि वायोग्यास प्लान्ट/कम्पोस्ट गर्ने खाल्डोको प्रयोग गर्न सकिनेछ ।
३	जोखिम नभएको नकुहिने फोहोरहरू जुन पुन प्रयोग गर्न सकिन्छ (जस्तै- प्लास्टिकका बोटलहरू, क्यान, धातुहरू, सिसाहरू, प्लास्टिकहरू, कागजहरू र रबरहरू)		गाडा निलो बिन 	पुनः प्रयोग गर्ने मिल्ने फोहोरहरूलाई नगरपालिकाको फोहोर संकलन र प्रसोधन केन्द्रमा लागि पुन प्रयोगको लागि पठाउनेछ ।

क्र.स	फोहोरको प्रकार	संकेत (चिन्ह)	फोहोर संकलन गर्ने बिनको रङ	फोहोरमैला व्यवस्थापन विधि
४	रोगजन्य फोहोर जुन नकुहिने र पुनः प्रयोग गर्न नमिल्ने (जस्तै-मानव शरीरका अंगहरू, मानव तन्तुहरू, हटाइएका अंगहरू, काटिएका भाग, हड्डीको भित्रि लेदो)	 खतरा ! रोगजन्य फोहोर	 रातो बिन	रोगजन्य फोहोर जुन नकुहिने र पुनः प्रयोग गर्न नमिल्ने शरीरका अंगहरू, मानव तन्तुहरू, हटाइएका र काटिएका भागहरूलाई प्लासेन्टा पिट वा मानव हड्डीहरू बहेकलाई बायो ग्यासमा हाली मल र उर्जाको लागि प्रयोग गर्न सकिनेछ ।
५	औषधिजन्य फोहोरहरू (जस्तै-प्रयोग नगरिएका र म्याद सकिएका औषधिहरू)		 रातो बिन	मिति नाघेका औषधीहरूलाई निर्माणशालामै पठाउन सकिनेछ वा भोल औषधीहरूलाई बायो ग्यास जदान नगरिएको चर्पी वा ढलमा खन्याउन सकिनेछ साथै पुन प्रयोग गर्न मिल्नेलाई पुन प्रयोगकोलागि नगरपालिकाको फोहोर संकलन र प्रसोधन केन्द्रमा पुन प्रयोगको लागि पठाइनेछ ।

क्र.स	फोहोरको प्रकार	संकेत (चिन्ह)	फोहोर संकलन गर्ने बिनको रङ	फोहोरमैला व्यवस्थापन विधि
६	बिषालु औषधी जन्य फोहोरहरू (जस्तै-एन्टि-नियोप्लास्टिक प्रभावहरू जस्तै फोहोर जस्तै: क्षारयुक्त पदार्थ, एन्टी मेटाबोलाइट्स, एन्टिबायोटिक्स, प्लान्ट एल्कालोइड्स, हर्मोन, आदि)	 खतरा ! जोखिमयुक्त संक्रमित फोहोर	 रातो बिन	मिति नाघेका बिषालु औषधीहरूलाई निर्माणशालामै पठाउन सकिनेछ वा भोल औषधीहरूलाई बायो ग्यास जदान नगरिएको चर्पी वा ढलमा खन्याउन सकिनेछ साथै पुन प्रयोग गर्न मिल्नेलाई पुन प्रयोगकोलागि नगरपालिकाको फोहोर संकलन र प्रसोधन केन्द्रमा पुन प्रयोगको लागि पठाइनेछ ।
७	खतरा! जोखिमयुक्त संक्रमित फोहोर (जस्तै: चिकित्सकीयरूपमा खारेज गरिएका संक्रमित पुष्टि भएका बिरामीसँग संपर्क भई दूषित वस्तुहरू जस्तै: रगत एचआईभी संक्रमित बिरामीबाट, भाइरल हेपाटाइटिस, ब्रुसेलोसिस, श्वासप्रश्वास बिरामीहरूबाट, क्षयरोग, एन्थ्रेक्स, रेब्रिजबाट संक्रमित रगत र रगत पुसेको कपास, ड्रेसिङ सामग्री, माटो, प्लास्टर, लिनेन, ओछ्यान, स्वाब, पन्जा, सुई बिना सिरिज, इन्फ्यूजन, स्पाइक बिना उपकरण, ब्यान्डेज, डायलाइसिस उपकरण)	 खतरा! अत्याधिक संक्रमित फोहोर	 खहिरो बिन	नजलाइकन गरिने दुषपनिवारण (Non-burn technique's disinfection) र पुनः प्रयोग नगरिने Cotton, syringe/Needle, cotton pad, sanitary pad जस्ता फोहरलाई अलग संकलन गरी हानी नपुन्याउने गरी उचित विसर्जन व्यवस्थापन गर्नुपर्नेछ ।

क्र.स	फोहोरको प्रकार	संकेत (चिन्ह)	फोहोर संकलन गर्ने बिनको रङ	फोहोरमैला व्यवस्थापन विधि
८	खतरा ! अत्याधिक संक्रमित फोहोर (जस्तै- माइक्रोबायोलोजिकल कल्चरवाट उत्पन्न हुने फोहोर, प्रयोगशालाको फोहोर, जस्तै क्षयरोग प्रयोगशालाहरूको थूक कल्चर, उच्च केन्द्रित सूक्ष्मजीवविज्ञान कल्चर)		खहिरौ बिन 	प्रयोगशालाजन्य उच्च संक्रमित फोहोरको लागि रसायन (जस्तै ०.५% सोडियम हाइपोक्लोराइट आदि)मा डुवाउनु पर्दछ । यस्तो फोहोर विसर्जन गर्नु अगाडि रसायनको प्रयोगका सन्दर्भमा राष्ट्रिय जनस्वास्थ्य प्रयोगशाला निर्देशिका "नेपालमा संक्रमण नियन्त्रणका लागि प्रयोगशाला जैविक सुरक्षाका लागि निर्धारित सञ्चालन कार्यविधि २०७३" को पालना गर्नुपर्नेछ ।
९	खतरा ! अधिकार प्राप्त कर्मचारी द्वारा मात्र खारेज गर्न मिल्ने (जस्तै-भारी धातुहरूको उच्च सामग्री भएको फोहोर, जस्तै ब्याट्री, प्रेसराइज्ड कन्टेनर, जैविक र कार्बनिक रसायन)		पहेलो बिन 	नगरपालिकाको फोहोर संकलन र प्रसोधन केन्द्रमा सुरक्षित विसर्जनका लागि पठाउनेछ ।
१०	खतरा ! Radioactive फोहोर(जस्तै-फोहोरमा रेडियोन्युक्लाइडहरूसँग दूषित भएको ठोस, तरल र ग्यासयुक्त फोहोरले - शरीरको तन्तु र तरल पदार्थको इन-भिट्रो जँच गर्दा निस्कने कोबाल्ट, टेक्नेटियम, आयोडिन, इरिडियम र in-vivo body organ imaging and tumor localization)		कालो बिन 	नगरपालिकाको फोहोर संकलन र प्रसोधन केन्द्रमा सुरक्षित विसर्जनका लागि पठाउनेछ ।

क्र.स	फोहोरको प्रकार	संकेत (चिन्ह)	फोहोर संकलन गर्ने बिनको रङ	फोहोरमैला व्यवस्थापन विधि
	व्यक्तिगत सुरक्षा व्यवस्था			व्यक्तिगत सुरक्षा उपकरण (मास्क, टोपी, जुता, एग्रेन, पञ्जा आदि) को उपलब्धता तथा सही प्रयोग हुनुपर्नेछ ।
	बर्गिकृत फोहोर व्यवस्थापन			जोखिम नभएको र जोखियुक्त फोहोरको उपयुक्त प्रशोधनपछि (पालिकाले व्यवस्था गरेको कन्टेनर, निजी संकलक वा पुनः प्रयोग वा अन्य कुनै तोकिएको स्थानमा) उपयुक्त र सुरक्षित विसर्जन गर्नुपर्नेछ ।
	सुचना			स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धि सुचना स्वास्थ्यकर्मी, विरामी र आगन्तुकहरुले देख्न र पढ्न पाउने गरी राख्नुपर्नेछ ।
	तहगत फोहोर व्यवस्थापन			प्रादेशिक तहमा स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहोरमैला व्यवस्थापन इकाई/विभागको व्यवस्था गर्नुपर्नेछ ।

क्र.सं.	फोहोरको प्रकार	संकेत (चिन्ह)	फोहोर संकलन गर्ने बिनको रङ	फोहोरमैला व्यवस्थापन विधि
	जिम्मेवारी, नियमित बैठक, अभिमुखिकरण/तालिम व्यवस्थापन			स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहोरमैला व्यवस्थापन समिति गठन गर्ने र स्वास्थ्य संस्थामा यसको नियमित बैठक बस्ने र कम्तीमा वर्षको एक पटक स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहोरमैला व्यवस्थापन सम्बन्धि तालिम/ अभिमुखिकरणको व्यवस्था गर्नुपर्नेछ।
	क्षमता अभिवृद्धि			विभिन्न तह वा श्रेणीका स्वास्थ्य संस्थाका स्वास्थ्यकर्मी तथा अन्य कर्मचारीका लागि तालिम प्रदान गर्नुपर्नेछ।
	बजेट व्यवस्थापन			स्वास्थ्य संस्थाजन्य फोहोरमैला व्यवस्थापनका लागि पर्याप्त बजेटको व्यवस्था, पूर्वाधार, उपकरण, सञ्चालन र अन्यका लागि आवश्यक वर्गिकृत व्यवस्था गर्नुपर्नेछ।

स्वास्थ्य संस्थाहरूमा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छताको सुधार गरी दिगो रूपमा गुणस्तर कायम राख्न तल उल्लेख गरिएका ६ चरणहरू अवलम्बन गर्न आवश्यक छ।

१. समिति गठन

यो चरणको पहिलो चरणमा स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धि विविध, क्रियाकलाप, सरसफाई सामग्रीहरू व्यवस्थापन, स्वच्छता जोखिम विश्लेषण, योजना निर्माण, बजेट माग, योजना कार्यान्वयन र मूल्यांकन तथा अनुगमन गर्नका लागि स्वास्थ्य संस्था अन्तर्गत समिति गठन गरिनेछ।

यो समितिमा हुने पदाधिकारीहरू तपसिल अनुसार हुनेछन्।

क्र.सं.	पद	जिम्मेवारीहरू
१	संरक्षक व्यवस्थापन समितिको अध्यक्ष वा अध्यक्षले तोकेको व्यक्ति	WASH FIT टोली गठन गर्ने सुधार योजनाहरू निरीक्षण र अनुमोदन गर्ने WASH को सुपरिवेक्षण र कार्यान्वयन गर्ने WASH फोकल व्यक्ति नियुक्त गरी सुधार योजना कार्यान्वयन गर्ने नियमित बैठक तय गरी सुधार योजना अध्यावधिक गरी दस्तावेजहरूको अभिलेख राख्ने प्रभावकारी योजना सञ्चालनका लागि वित्तिय र कर्मचारी स्रोतहरू व्यवस्थापन गर्ने आवश्यक भएका अन्य सरोकारवाला र बाह्य साभेदारहरूसँग समन्वय गर्ने स्वास्थ्य सुविधाको सुधारको लागि बाह्य सहयोग र बजेट खोज्ने कार्यान्वयन प्रक्रियाको नियमित अनुगमन गर्ने WASH FIT समितिका सदस्यहरू मध्ये कसैले विचमा छोडे पद पूर्ति गर्ने समितिका सबै सदस्यहरूलाई स्वास्थ्य संस्थाको खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धी जानकारी भएनभएको सुनिश्चित गर्ने, नभएको लागि तालिममा सहभागी गराउने व्यवस्था गर्ने खानेपानी सरसफाई तथा स्वच्छताका सामग्रीहरूको खरिद, भण्डार तथा प्रयोग भएका सामग्रीहरूको मौज्जात राख्ने व्यवस्था मिलाउने तथा सुपरिवेक्षण गर्ने। WASH Focal Person का क्रियाकलापहरूको नियमित अनुगमन गर्ने र आवश्यक सहयोग सुझाव दिने

क्र. सं.	पद	जिम्मेवारीहरु
१	संयोजक	स्वास्थ्य संस्था प्रमुख
		<p>नियमित समयको अन्तरालमा WASH FIT को मुल्यांकन सञ्चालन गर्ने</p> <p>टोलीका सदस्यहरूसँग समन्वय गरि सुधार योजना विकास गर्ने</p> <p>आवश्यक WASH उपकरण तथा आपूर्तिको पर्याप्त उपलब्धताको निरीक्षण र सुनिश्चित गर्ने</p> <p>नियमित बैठक सञ्चालन गर्ने र WASH FIT मा भएको प्रगति बारे जानकारी तथा अद्यावधिक गर्ने</p> <p>कार्यान्वयन भएका समग्र गतिविधिहरु प्रत्यक्ष रूपमा निरीक्षण गर्ने</p> <p>समयमै अद्यावधिक र सुधार योजना प्रक्रियामा अध्यक्षलाई जानकारी गर्ने</p> <p>बैठकको म्याडनट र अन्य प्रगति प्रतिवेदन तयार र संकलन गर्ने</p> <p>आवश्यक अनुगमन फारामहरु र जिम्मेवार व्यक्ति तयार गर्ने</p> <p>स्वास्थ्य संस्थामा सरफाइ सामग्रीहरु भए नभएको सुनिश्चित गर्ने</p> <p>सेवाग्राहीहरु आउने कक्षमा खानेपानी, सरसफाइ तथा स्वच्छता सम्बन्धी सन्देशमुलक पर्चा, पोष्टर, फ्लिप चार्ट जस्ता सामग्रीहरु प्रदर्शन वा प्रवर्द्धन गर्ने</p>
२	सदस्य	खानेपानी, सरसफाई, स्वच्छताको प्राविधिक
		<p>खानेपानीमा आउने समस्याहरु समाधान गर्न पहल गर्ने</p> <p>आवश्यकता अनुसार र बार्षिक रूपमा ४ पटक पानीको परीक्षण गर्ने गरि रिपोर्टबारे तत्काल जानकारी गराउने</p> <p>नियमित पानी भण्डारण, पानी भण्डार गर्ने ढुमको अवलोकन गर्ने</p> <p>क्लोरीनको मात्र आवश्यकता अनुसार भएनभएको सुनिश्चित गर्ने</p>

क्र. सं.	पद	जिम्मेवारीहरु
३	सदस्य	महिला स्वास्थ्य स्वयम्सेविका
		<p>WASH को मूल्याङ्कन र WASH योजना तयारीको प्रकृत्यामा सक्रिय सहभागी जनाउने</p> <p>कार्यान्वयनका लागि WASH FIT लक्षित व्यक्तिसंग नियमित समन्वयमा बस्ने र बैठकमा नियमित सक्रिय सहभागी हुने</p> <p>स्वास्थ्य सेवा उपलब्ध गराउने समयमा व्यक्तिगत सुरक्षा सामग्रीहरु सहि समयमा र सहि तरिकाले लगाउने</p> <p>समुदायमा WASH सम्बन्धी जनचेतना जगाउने</p> <p>मासिक बैठकमा सरसफाई सम्बन्धि कार्यक्रमहरु संचालन गर्ने</p> <p>स्वास्थ्य संस्थाबाट वितरण गरेको WASH सुचना, पोष्टर, आदि समुदायको पहुच हुने स्थानमा राख्ने वा टास्ने</p>
४	सदस्य	कार्यालय सहयोगी
		<p>नियमित कार्यालय सरसफाई गर्ने</p> <p>नियमित रूपमा सरसफाई सामग्री र सरसफाई कार्यको रेकर्ड राख्ने</p> <p>WASH का मुल्यांकन र योजना तयारी प्रक्रियामा भाग लिने</p> <p>योजना कार्यान्वयन गर्नका लागि WASH Focal Person संग नियमित समन्वय गर्ने</p> <p>WASH focal Person लाई सरसफाई सामग्रीहरुको अद्यावधि गर्ने</p> <p>उचित तरिकाले फोहोर व्यवस्थापन अभ्यासहरु पालना गर्ने । जस्तै फोहोरका प्रकृति अनुसार स्रोत मै फोहोर छुट्याउने, विनहरु नियमित सफा राख्ने, फोहोर प्रकृति अनुसार फोहोर निष्काशन गर्ने</p> <p>दैनिक रूपमा सरसफाई गर्ने, नियमित रूपमा पानी ट्याङ्कि सफा गर्ने र खानेपानीको लागि आवश्यक मात्रामा क्लोरिन मिलाउने</p> <p>फोहोर नियम अनुरूप राम्रोसंग प्रशोधन गर्ने र विषर्जन गर्ने</p> <p>जोखिम र गैरजोखिम दुवै फोहोरलाई उचित तरिकाले व्यवस्थापन गर्ने</p>

क्र. सं.	पद	जिम्मेवारीहरू
		फोहोर व्यवस्थापन गर्ने प्रविधिहरू बारे सिक्ने र उचित तरिकाले संचालन गर्ने साथै उचित तवरले सरसफाई गर्ने
५	सदस्य सचिव	नियमित बैठक संचालन गर्ने खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता विषयमा निर्णय भएका विषयहरूमा कार्यान्वयन गर्न सहजिकरण गर्ने स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धि अनुगमन, निरीक्षण गर्ने

२. क्षमता अभिवृद्धि :

स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता सम्बन्धि कार्य गर्ने कार्यदलका लागि वार्षिक कार्यक्रममा खानेपानी सरसफाई सम्बन्धि तालिमहरू उपलब्ध गराउन सक्नेछ। जस्तै उदाहरणको लागि :

- स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छताको राष्ट्रिय मापदण्ड, नीति नियमहरू,
- आपतकालिन अवस्थामा स्वास्थ्य संस्थाको सरसफाई, स्वच्छता सम्बन्धि व्यक्तिगत व्यवहारहरू,
- स्वास्थ्य संस्थाबाट उत्पादन हुने फोहोरहरू र तीनको व्यवस्थापन सम्बन्धमा
- स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी र सरसफाई सुधारका लागि टुल (वासफिटर WASH-FIT) जस्ता स्वमुल्यांकन गर्ने सम्बन्धमा तालिमहरू

३. स्वमुल्यांकन :

स्वमुल्यांकन चरण सबैभन्दा महत्वपूर्ण चरण हो। यस चरणमा नै स्वास्थ्य संस्थाका लागि खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छताको तत्वहरूमा के, कहाँ र किन सुधार गर्नुपर्छ भन्ने सुचकहरू प्राप्त हुन्छन्। स्वास्थ्य संस्थाले दिने सेवाको गुणस्तरमा सुधार ल्याउनका लागि स्वास्थ्य संस्थामा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छताको व्यवहारमा सुधार कायम गर्न अति आवश्यक छ। यसले गर्दा स्वास्थ्य संस्थामा कार्यरत कर्मचारीको मनोबल उच्च राखी कार्यमा सुधार गरी संस्थाले दिने सेवामा गुणस्तर कायम गर्न सकिन्छ। स्वास्थ्य सेवा दिने संस्थाहरूमा खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता तत्वहरूको मुल्यांकन गर्नका लागि WASH FIT वा अन्य कुनै विधिको सहायताबाट गर्न सकिनेछ।

४. विस्लेषण :

स्वास्थ्य संस्थामा स्वमुल्यांकनबाट कुन अवस्था पुग्न सफल भएको छ र अझ थप सुधार गर्न दिशानिर्देशन दिन्छ। यस चरणमा सुधार गर्नुपर्ने बुँदाहरूलाई क्रमबद्धरूपमा सुधार गर्न आवश्यक छ भन्ने व्यहोरा स्पष्ट वर्णन गर्छ। यस चरणमा विशेष सुधार गर्नुपर्ने क्षेत्रबाट हुन सक्ने जोखिमको गम्भिरता र सम्बोधन गर्न कठिनाइको आधारमा योजनाहरूको प्राथमिकताको सूची तयार गर्न सहयोग मिल्छ।

५. बजेट विनियोजनका लागि अनुमोदन :

WASH FIT टोलीले समस्याको विस्लेषण गरिसकेपछि WASH योजना निर्माण कार्य गर्नका लागि बजेटको पनि ठुलो भुमिका रहेको हुन्छ। यहि बजेट अनुमोदन गराउनका लागि आवश्यक बैठकको निर्णयहरू गरि चरणबद्ध रूपमा कार्यपालिकाको बैठकबाट पारित गरि सुधार कार्यहरू अगाडी बढाउनेछ।

६. योजना कार्यान्वयन र अनुगमन :

WASH FIT टोलीले स्वास्थ्य संस्थाको खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छताका योजनाहरू कार्यान्वयन गर्नका लागि नगरपालिकाको खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता शाखामा पनि जानकारी हुनुपर्नेछ वा सबै योजनाहरू वास शाखा मार्फत कार्यपालिकाको बैठकबाट पारित गर्न सकिनेछ। नगरपालिका स्तरिय अनुगमन तथा मुल्यांकन समितिले स्वास्थ्य संस्थाको खानेपानी, सरसफाई तथा स्वच्छता योजना कार्यान्वयनको गुणस्तर अनुगमनमा जाँदा नगरपालिका स्तरिय खानेपानी, सरसफाई र स्वच्छता शाखाबाट पनि अनिवार्य १ सदस्य हुनुपर्नेछ।

आज्ञाले

कृष्ण प्रसाद पोखेल

प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत